

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΤΑΙΡΟΥΣ: 187-188 — ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ: 'Η Τέταρτη Διεθνής Συνάντηση για τὰ Μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως 189-190· 'Η Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης 190-193· Δωρεὲς πρὸς τὴν Ἐταιρεία 193· Ἀποχωρήσεις συνεργατῶν 193 — ΠΕΝΘΗ: René Ginouès (21 Ἰανουαρίου 1926 - 10 Νοεμβρίου 1994) 194-196· Σέμνη Χ. Καρούζου 197 — ΑΦΙΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ: Ἀρχαία ἑλληνικὴ χρονολογία καὶ χρονογραφία: 198-207 — ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ: Ἡ προστασία τῶν χριστιανικῶν μνημείων 208-209· Ὁ Βύρων καὶ τὸ Μεσολόγγι 210 — ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ: Ἀρχαίων νόσοι: 211-214 — ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ: Σέμνης Καρούζου, Τὸ «δημόσιον σῆμα» 215-221 — Πίνακας περιεχομένων τοῦ ἔβδομου τόμου τοῦ *Μέντορος* 222

Ὁ Μέντωρ, Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἐκδίδεται τὸν Ἀπρίλιο, Ἰούνιο, Ὀκτώβριο καὶ Δεκέμβριο κάθε ἔτους με τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως.

Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως: Κλειῶ Δάκαρη

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72 Ἀθήναι, Fax (01) 3644 996

ISSN 1105-7181

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ 32

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1994

Πρὸς τοὺς ἐταίρους

Η ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ (1894-1994)

Φέτος συμπληρώθηκαν ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὴ μεγάλη κρίση στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τοῦ 1894. Ἔχω διηγηθῆ (Ἱστορία τῆς Ἀ.Ἐτ., 82-84) μὲ πολλὴ συντομία τὰ γεγονότα τῆς χρονιάς αὐτῆς, ἢ διήγησή μου ὅμως δὲν ἀποκαλύπτει τὴ μικρότητα ἐκείνων ποὺ θέλησαν νὰ ἀποκτήσουν ἐξουσία σπιλώνοντας τὸν Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας Στέφανο Α. Κουμανούδη. Δὲν ἐννοῶ μόνο τὸν διάδοχό του ποὺ ἔμεινε στὴ σκιά, ἀλλὰ ὅλους ἐκείνους ποὺ ἀπὸ καθαρὴ κακία καὶ ἄρρωστο ψυχικὸ κόσμο προσπάθησαν νὰ πλήξουν τὸν Σ.Α.Κ. καὶ πέτυχαν τὸ ἀντίθετο ἀπὸ ὅ,τι ἐπιδίωκαν. Ἔπεσαν στὴν ἀνυποληψία καὶ ἡ λήθη τοὺς σκέπασε ἐνῶ ἦσαν ἀκόμη ζωντανοί.

Ἡ ἀρχαιολογία ὡς πνευματικὴ ἐπιστήμη ἐξευγενίζει, θεωρητικά, ἐκείνους ποὺ τὴν ἀσκοῦν. Δὲν συμβαίνει ὅμως πάντα αὐτό. Ἀντίθετα, καὶ τὰ παλαιότερα χρόνια καὶ σήμερα, ἡ ἐπιστήμη εἶναι γιὰ πολλοὺς πρόσχημα, πίσω ἀπὸ τὸ ὁποῖο κρύβονται χαρακτηριστὰ ἀνώμαλοι καὶ ἄτομα ἄρρωστα, ποὺ προσπαθοῦν νὰ γεμίσουν τὸ κενὸ ποὺ τοὺς τυλίγει κἀνοντας κακό.

Ἡ ἱστορία τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τοῦ Πανεπιστημίου βρίθκει ἀπὸ θλιβερὰ γεγονότα. Τὰ ὀνόματα τοῦ Ποστολάκα καὶ τοῦ Σβορώνου, θυμάτων ἀπαισίων πλεκτανῶν, εἶναι τὰ πρῶτα ποὺ μᾶς ἔρχονται στὸν νοῦ.

Στὴν ἐποχὴ μας τὸ φαινόμενο δὲν ἔλειψε, ἔγινε μάλιστα συχνότερο, γιὰτὶ τὸ εὐνοεῖ ἡ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας. Οἱ ἐφημερίδες, οἱ ραδιοφωνικοὶ σταθμοὶ καὶ οἱ σταθμοὶ τηλεοράσεως χρειάζονται

καθημερινὰ ὕλη. Οἱ σοβαροὶ καὶ συγκροτημένοι δημοσιογράφοι βρίσκουν τὴν ὕλη πὺν χρειάζονται στοὺς χώρους τῶν πραγματικῶν προβλημάτων τῆς ἐποχῆς. Ἄλλοι, ἀνίκανοι, ταυτίζονται μὲ τὰ ἄρρωστα πρόσωπα, ὅπως ἔγινε στὴν περίπτωση τοῦ Σ.Α.Κ. Δὲν μπόρεσαν ὅμως νὰ κατισχύσουν. Ὁ Στέφανος Α. Κουμανοῦδης ἐπανεξελέγη στὶς ἀρχαιρεσίαις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας σχεδὸν παμψηφεί.

Μετὰ τὴν οἰκειοθελὴ παραίτηση τοῦ Σ.Α.Κ. ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ Γραμματέως, στὶς 27 Δεκεμβρίου 1894, ἡ Ἑταιρεία συνέχισε τὸν δρόμο της. Τὸ πνεῦμα της ἦταν διαφορετικόν, δημιουργικόν ὡς πρὸς τὰ πράγματα ἀλλὰ ὄχι ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα. Μὲ τὸ ξεκίνημα τοῦ 1895 ἄρχιζε μακρὰ περίοδος συντηρήσεως.

B.X.II.

Πρόσκληση σὲ διάλεξη
τοῦ ἱστορικοῦ
Κωνσταντίνου Ράδου
(1862-1931).
Ὁ Στέφανος Α. Κουμανοῦδης
σημειώνει:
«Δὲν ἐπῆγα,
συμφώνως τῷ δόγματί μου
τοῦ μὴ φοιτᾶν
εἰς συλλόγους ἐν γένει.
Σ.Α.Κ.».

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΝ

ΔΙΑΛΕΞΙΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΡΑΔΟΥ

ΠΡΟΒΑΡΟΥ

τῆς εἰς Ῥουμανίαν ἱστορίας τῶν φοιτητῶν τοῦ
Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΝ ΓΙΟΥΡΓΕΒΟΙ ΣΥΝΔΕΣΙΟΥ

Διὰ τῆς Κεντρικῆς Ἑταιρείου

Ἡμέρα Πέμπτη (17 Ὀκτωβρίου) Ὑπὸ 8 1/2 Μ. Μ.

Ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἑταιρείας τῶν φίλων τοῦ Λαοῦ.

συμφώνως τῷ δόγματι μου τοῦ μὴ φοιτᾶν εἰς συλλόγους ἐν γένει.

Διὰ ἐπισημῶν Σ. Α. Κ.

Ἔργα καὶ ἡμέραι

Ἡ Τέταρτη Διεθνὴς Συνάντηση γιὰ τὰ Μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως

Στις 27-29 Μαΐου πραγματοποιήθηκε στὸ κτίριο Weiler (περιοχὴ Μακρυγιάννη) ἡ Τέταρτη Διεθνὴς Συνάντηση γιὰ τὴν Ἀποκατάσταση τῶν Μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Στὴ συνάντηση παρέστη ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κύριος Γεώργιος Σ. Δοντᾶς, ὁ ὁποῖος εἶπε τὰ ἑξῆς:

«Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, στὴν ὁποία ὀφείλεται, ὅπως εἶναι γνωστόν, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν πρώτων ἔργων ἀποκαταστάσεως τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, ἀπευθύνει τὸν θερμὸ χαιρετισμὸ τῆς σὲ σᾶς ὅλους, ποὺ εὐγενῶς ἀνταποκρινόμενοι στὴν πρόσκληση τῆς Ἐπιτροπῆς Συντηρήσεως τῶν Μνημείων Ἀκροπόλεως εἴσθε σήμερα ἐδῶ, γιὰ νὰ συμμετάσχετε στὴν 4ῃ Διεθνή Συνάντηση ποὺ πραγματοποιεῖται μὲ θέμα τὴν ἀποκατάσταση καὶ τὴν συντήρηση τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Οἱ περισσότεροι θὰ ξέρετε ἀσφαλῶς ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία δὲν εἶναι πιά ὁ φορεὺς τῶν χρηματοδοτήσεων τῶν ἔργων τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοὺς πόρους τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως, ὅπως ἦταν μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν. Ἐξακολουθεῖ ὁμως ὑπὸ τὴν ιδιότητά τῆς τοῦ παλαιότερου, ἀλλ' ἀειθαλοῦς ἀρχαιολογικοῦ καθιδρύματος τῆς χώρας, νὰ παρακολουθεῖ μὲ στοργὴ καὶ ἀδιάπτωτο ἐνδιαφέρον τὶς ἐργασίες συντηρήσεως ποὺ ἐκτελοῦνται στὰ σπουδαιότερα μνημεῖα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, καὶ κατὰ τὸ ἄρθρο I τοῦ Ὁργανισμοῦ τῆς νὰ συνεργεῖ σ' αὐτές, συμμετέχοντας στὴν Ἐπιτροπὴ διὰ τοῦ ὁμιλοῦντος.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία δράττεται τῆς εὐκαιρίας νὰ ἐκφράσει τὸν θαυμασμὸ τῆς γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ ἐκτελουμένου ἀπὸ τοὺς ὑπευθύνους τῶν τομέων ἔργου, ποὺ ἔχει ἄλλωστε κατ' ἐπανάληψιν ἐπαινεθεῖ στίς διεθνεῖς συναντήσεις, καὶ εὐελπιστεῖ ὅτι ἀπὸ τὴν παροῦσα συνάντηση θὰ προκύψει consensus γόνιμο γιὰ τὶς περαιτέρω ἐργασίες. Δὲν ἀποκρύπτει πάντως τὴν ἐπιθυμία τῆς νὰ ἰδεῖ τὴν ἐπιτάχυνση τῶν ἔργων ἀποκαταστάσεως τῶν μνημείων, πάντοτε βεβαίως μὲ τὴν διατήρηση τοῦ ἐπιπέδου τῆς σημερινῆς ποιότητος καὶ τὴν τήρηση τῶν ἀρχῶν ποὺ προβλέπονται ἀπὸ τοὺς διεθνεῖς ἀναστηλωτικούς χάρτες.

Παράλληλα ἐκφράζει καὶ τὴν εὐχὴ τῆς νὰ ἐξευρεθεῖ τρόπος ἐπιλύσεως τοῦ ἀκανθώδους θέματος τῆς δημιουργίας ἐνὸς νέου

Μουσείου Ἀκροπόλεως, στὸ ὁποῖο προσβλέπει μὲ ἔντονο ἐνδιαφέρον, ὄχι μόνο γιὰ τὴν πρέπουσα στέγαση τῶν παλαιῶν πολυτίμων ἐκθεμάτων τοῦ μικροῦ σημερινοῦ μουσείου τοῦ Βράχου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀρχαίων ἐκείνων ποὺ ἀναγκαστικὰ μεταφέρθηκαν ἤδη ἢ θὰ μεταφερθοῦν στὸ προσεχὲς μέλλον ἀπὸ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως, γιὰ τὴν διάσωσή τους ἀπὸ τὶς καταστρεπτικὲς ἐπιδράσεις τῆς ἀτμόσφαιρας. Ταυτόχρονα ὁμως ἐλπίζει ἡ Ἐταιρεία μας ὅτι θὰ ἀντιμετωπισθοῦν κατὰ τρόπο γενικῶς ἀποδεκτὸ καὶ ὅλα τὰ σύνθετα, ὅσο καὶ ἐξαιρετικῶς λεπτὰ θέματα, αἰσθητικά, περιβαλλοντικά, κυκλοφοριακὰ κ.ἄ., ποὺ ἀναπόφευκτα συνδέονται μὲ τὴν παρουσία εὐμεγέθους κτίσματος στὴν περιοχὴ τῆς Ἀκροπόλεως».

Ἡ Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης

Συνεχίζεται γιὰ ἕκτη χρονιά καὶ μὲ μεγάλη πάντοτε συμμετοχὴ ἡ λειτουργία τῆς Σχολῆς Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης. Ἐφέτος καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1995 θὰ διδαχθοῦν δύο σειρὲς μαθημάτων:

Στὸν κύκλο τῆς Μνημειακῆς Τοπογραφίας καὶ κατὰ τὴν πρώτη ὥρα θὰ διδάξουν οἱ κυρίες Φωτεινὴ Ζαφειροπούλου, Ἰωάννα Καρέτσου, Ἀλίκη Μουστάκα καὶ Αἰκατερίνη Ρωμιοπούλου καὶ οἱ κύριοι Πέτρος Θέμελης, Γρηγόριος Κωνσταντινόπουλος, Δημήτριος Μάτσας, Χρῆστος Ντούμας, Δημήτριος Παντερμαλῆς καὶ Ἰωάννης Παπαποστόλου.

Στὸν κύκλο τῆς Ζωγραφικῆς θὰ διδάξουν ἡ κυρία Μαρίνα Λαμπράκη Πλάκα μὲ θέμα τὴ σχέση θεωρίας καὶ τέχνης στὴν Ἱταλικὴ Ἀναγέννηση τοῦ 15ου αἰ. καὶ ὁ κύριος Νίκος Ζίας μὲ θέμα τὴν ἀνθρώπινη μορφή στὴ Βυζαντινὴ Ζωγραφικὴ.

Ἀναλυτικότερα, τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῆς ἕκτης περιόδου τῆς Σχολῆς Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης ἔχει ὡς ἑξῆς:

Τετάρτη 9 Νοεμβρίου 1994

ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ	Ν. ΖΙΑΣ
<i>Διμήνι-Σέσκλο</i>	<i>Εἰσαγωγή.</i>
	<i>Ἡ κλασικὴ ἀντίληψη</i>
	<i>γιὰ τὴν ἀνθρώπινη μορφή.</i>
	<i>Ἡ ἑλληνιστικὴ, ἡ ρωμαϊκὴ,</i>
	<i>ἡ πρωτοχριστιανικὴ</i>

Τετάρτη 16 Νοεμβρίου 1994

Χ. ΝΤΟΥΜΑΣ	Ν. ΖΙΑΣ
<i>Ἀκρωτήρι</i>	<i>Παλαιοχριστιανικὴ περίοδος</i>
	<i>(330-630 μ.Χ.)</i>

*Ἡ μορφή τοῦ θεανθρώπου.
Ὁ Χριστὸς τῆς δόξας.
Οἱ Μάρτυρες. Ὁ Αὐτοκράτωρ*

Τετάρτη 23 Νοεμβρίου 1994

Ι. ΚΑΡΕΤΣΟΥ Ν. ΖΙΑΣ
Κνωσός *Εἰκονομαχία (726-843 μ.Χ.)
Ἡ κρίση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς
καὶ τοῦ προσώπου.
Ἡ ὑποβάθμιση
τοῦ θεανθρώπινου στοιχείου.
Ἡ νίκη τῆς Ὁρθοδοξίας,
καταξίωση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς*

Τετάρτη 30 Νοεμβρίου 1994

ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ Ν. ΖΙΑΣ
Μυκῆνες *Μεσοβυζαντινὴ περίοδος (843-1204) [1]
Ὁ Χριστὸς ἱστορικὸ πρόσωπο
καὶ ἄναρχος Θεός.
Δύο φύσεων ἀσύγχυτος ἔνωσις*

Τετάρτη 7 Δεκεμβρίου 1994

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Ν. ΖΙΑΣ
Θέρμος *Μεσοβυζαντινὴ περίοδος (843-1204) [2]
Οἱ μεταμορφωμένοι
καὶ κατὰ χάριν θεούμενοι ἄνθρωποι,
οἱ Ἅγιοι.
Ὁ Αὐτοκράτωρ*

Τετάρτη 14 Δεκεμβρίου 1994

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ Ν. ΖΙΑΣ
Δῆλος, ἱερό *Παλαιολόγειος περίοδος (1263-1453) [1]
Ἡ καταγραφή
ψυχογραφικῶν καταστάσεων.
Πόνος, τρυφερότητα, πάθος*

Τετάρτη 11 Ἰανουαρίου 1995

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ Ν. ΖΙΑΣ
Δῆλος, πόλις *Παλαιολόγειος περίοδος (1263-1453) [2]
Ἡ πρόσληψη τοῦ κάλλους.
Οἱ ἐλληνιστικὲς ἀναμνήσεις*

Τετάρτη 25 Ιανουαρίου 1995

- Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ Ν. ΖΙΑΣ
Σάμος, Μεταβυζαντινή περίοδος (1453-1830)
Ιερό και πόλις 15ος-16ος αί.
Ἡ αὐστηρότητα
καὶ ἡ ἀσκητικότητα τοῦ πένθους

Τετάρτη 1 Φεβρουαρίου 1995

- Δ. ΜΑΤΣΑΣ Ν. ΖΙΑΣ
Σαμοθράκη 16ος-17ος αί.
Ἡ συνομιλία
μὲ τὴ λογοκρατία τῆς Δύσης
καὶ ἡ ἀντοχὴ τῆς παράδοσης

Τετάρτη 8 Φεβρουαρίου 1995

- Π. ΘΕΜΕΛΗΣ Ν. ΖΙΑΣ
Δελφοί [1] 18ος-19ος αί.
Ἡ διατάραξη τῆς ἰσορροπίας.
Ἡ ρήξη μὲ τὴν παράδοση.
Ἐπίλογος:
Ἡ ἀναζήτηση τῆς ἰσορροπίας
μὲ τὴν ἐπιστροφή στὴν παράδοση

Τετάρτη 15 Φεβρουαρίου 1995

- Π. ΘΕΜΕΛΗΣ Μ. ΛΑΜΠΡΑΚΗ ΠΛΑΚΑ
Δελφοί [2] Ἡ διαλεκτικὴ σχέση θεωρίας καὶ τέχνης
κατὰ τὴν Ἰταλικὴ Ἀναγέννηση
τοῦ 15ου αἰ. [1]

Τετάρτη 22 Φεβρουαρίου 1995

- Α. ΜΟΥΣΤΑΚΑ Μ. ΛΑΜΠΡΑΚΗ ΠΛΑΚΑ
Ὀλυμπία [1] Ἡ διαλεκτικὴ σχέση θεωρίας καὶ τέχνης
κατὰ τὴν Ἰταλικὴ Ἀναγέννηση
τοῦ 15ου αἰ. [2]

Τετάρτη 1 Μαρτίου 1995

- Α. ΜΟΥΣΤΑΚΑ Μ. ΛΑΜΠΡΑΚΗ ΠΛΑΚΑ
Ὀλυμπία [2] Ἡ διαλεκτικὴ σχέση θεωρίας καὶ τέχνης
κατὰ τὴν Ἰταλικὴ Ἀναγέννηση
τοῦ 15ου αἰ. [3]

Τετάρτη 8 Μαρτίου 1995

Δ. ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ Μ. ΛΑΜΠΡΑΚΗ ΠΛΑΚΑ
Δίον *Ἡ διαλεκτική σχέση θεωρίας και τέχνης*
κατά την Ἱταλική Ἀναγέννηση
τοῦ 15ου αἰ. [4]

Τετάρτη 15 Μαρτίου 1995

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Μ. ΛΑΜΠΡΑΚΗ ΠΛΑΚΑ
Ρόδος *Ἡ διαλεκτική σχέση θεωρίας και τέχνης*
κατά την Ἱταλική Ἀναγέννηση
τοῦ 15ου αἰ. [5]

Τετάρτη 22 Μαρτίου 1995

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ Μ. ΛΑΜΠΡΑΚΗ ΠΛΑΚΑ
Ρωμαϊκή Θεσσαλονίκη *Ἡ διαλεκτική σχέση θεωρίας και τέχνης*
κατά την Ἱταλική Ἀναγέννηση
τοῦ 15ου αἰ. [6]

Δωρεές πρὸς τὴν Ἑταιρεία

Ἀπὸ τὴν κυρία Ἑλλη Μαλάμου γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς Ἑταιρείας, στὴ μνήμη Πέτρου Παπαδοπούλου καὶ Σέμνης Καρούζου.

Ἀπὸ τὴν κυρία Αἰκατερίνη Υ. Melrose γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ νέου Μουσείου Ἀκροπόλεως.

Ἀπὸ τὴν κυρία Ἀγνή Σακελλαρίου στὴ μνήμη Σέμνης Καρούζου.

Ἀπὸ τὸν κύριο Χαράλαμπο Μουστάκα γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς Ἑταιρείας.

Ἀπὸ τὸν κύριο Ἀναστάσιο Σιαφάκα στὴ μνήμη Ἄλκη Κατσάμπαση.

Ἀπὸ τὸ Ἴδρυμα Δεκόζη-Βούρου γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἀμοργοῦ.

Ἀπὸ τὸ Ἴδρυμα Ἰωάννου Φ. Κωστοπούλου γιὰ τὴ συντήρηση τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ταξιάρχου Μιχαὴλ στὴν Ἄνω Κορακιάνα Κερκύρας καὶ γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ Πύργου 17 τῆς ἀρχαίας Μεσσήνης.

Ἀποχωρήσεις συνεργατῶν

Στις 10 Ὀκτωβρίου 1994 ἀποχώρησε ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία τῆς Ἑταιρείας ὁ κύριος Νικόλαος Κουντούρης καὶ στις 31 Δεκεμβρίου ἡ κυρία Ἄννα Μαλεβίτου, ὁ κύριος Ἰωάννης Παπαδημητρακόπουλος καὶ ὁ κύριος Ταξιάρχης Ταξιάρχου. Τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο ἐξέφρασε πρὸς τοὺς τέσσερις συνεργάτες τοῦ τὴν εὐαρέσκεια καὶ τὶς εὐχαριστίες τοῦ γιὰ τὴ μακρὰ καὶ ἀποδοτικὴ θητεία τους στὸ Ἴδρυμα.

ΠΕΝΘΗ

RENÉ GINOUVÈS

(21 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1926 - 10 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1994)

Οί πραγματικοί φίλοι τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ σοφοὶ ἑρμηνευτὲς τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν μνημείων τῆς δὲν ἦσαν ποτὲ πολλοί. Ἡ ἀπώλειά τους, μάλιστα πρόωρα, δὲν ἀναπληρώνεται, καὶ ὅσοι ἀπομένουν αἰσθάνονται πάντα τὴν ἔλλειψή τους. Ὁ René Ginouvès ἀνῆκε στοὺς μόνιμους φίλους τῆς ἰδεατῆς καὶ τῆς πραγματικῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, πὺ σὲ ὄλη του τῆ ζωῆ μελέτησε, ἀλλὰ καὶ

στοὺς φίλους τῶν ζωντανῶν Ἑλλήνων. Γεννημένος στὸν Νότο τῆς Γαλλίας, στὸ Clermont l'Hérault, κοντὰ στὸ Montpellier, ἀφιερώθηκε ἐξ ἀρχῆς στὴ σπουδὴ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Μετὰ ἀπὸ φιλολογικὲς σπουδές (Baccalauréat 1942 καὶ 1943, Ecole Normale Supérieure 1945-1948, Agrégation ès-lettres 1949, μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τῆς Ἀθήνας, 1950-1956) ἀκολούθησε τὸ πανεπιστημιακὸ στάδιο, καταλαμβάνοντας διαδοχικὰ ὀλοένα

καὶ ἀνώτερες θέσεις σὲ φημισμένα Πανεπιστήμια (Lille 1949-1950, Rennes 1956-1957, Sorbonne 1957-1959, Rennes 1959-1960, Nancy 1960-1968, Québec, στὸν Καναδά, 1968, Πανεπιστήμιο X τοῦ Παρισιοῦ, 1968-).

Τὴ σημασία τοῦ διδακτικοῦ του ἔργου τὴ μαρτυροῦν οἱ μαθητές του, ἀρχαιολόγοι καὶ φιλόλογοι, καὶ οἱ διάδοχοί του. Τὰ ἐπιστημονικά του ἔργα ἀπὸ τὴν πρώτη του μελέτη, τὸ 1954, ἕως τὸν τόμο II τοῦ μνημειώδους *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine* (1992), δείχνουν τὴν κριτικὴ πολυμαθεία του καὶ τὴ βαθιὰ ἀρχαιογνωσία του. Τὴν ἀγάπη του γιὰ τὴ σημερινὴ Ἑλλάδα μαρτυροῦν ἡ δευτέρη κατοικία του στὴν καρδιά τῆς Ἀθήνας καὶ ἡ ἔκδοση τοῦ μεγάλου θαυμάσιου τόμου *La Macédoine de Philippe II à la conquête romaine* (ἐκδόσεις CNRS, Paris 1993), ποὺ κυκλοφορήθηκε καὶ ἀγγλικά, ἰταλικά καὶ ἑλληνικά, προσφέροντας στὸν ἐπιστημονικὸ τομέα πολύτιμη βοήθεια στὴν Ἑλλάδα, ποὺ ἀγωνίζεται σήμερα σὲ δυσμενὲς διεθνὲς πολιτικὸ πεδίο.

Τὸ μεγαλύτερο πνευματικὸ του ἔργο εἶναι ἡ συμβολὴ του στὴ δημιουργία τῆς Maison de l'Archéologie et de l'Ethnologie στὸν χῶρο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Nanterre, ποὺ θὰ ἀποτελέσει τὸ μεγαλύτερο Ἰδρυμα τοῦ εἴδους του στὸν κόσμον ὁλόκληρο. Ἀναγνώριση τῆς συμβολῆς του στὸ μεγάλο ἔργο ὑπῆρξε ἡ ἀπόφαση νὰ δοθῇ στὸ νέο αὐτὸ ἐπιστημονικὸ κέντρο τὸ ὄνομά του.

Ἡ ὀμιλία του, μὲ τὴν ὁποία θὰ παρουσίαζε τὸ μεγαλεπήβολο αὐτὸ ἐπιχείρημα, τὸ ὕστατο κείμενό του, διαβάστηκε ἀπὸ τὴ σύζυγό του Lilly Kahil στὴν τελετὴ τῆς θεμελίωσης τοῦ κτιρίου ποὺ θὰ στεγάσει τὴ Maison de l'Archéologie et de l'Ethnologie. Οἱ τελευταῖες γραμμὲς τῆς ὀμιλίας κλείνουν μέσα τους τὰ ὄνειρα καὶ τὴν πίστη του στὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος:

«Et enfin, on ne sait pas assez que, dans nos espaces verts, dans nos arbres encore beaux malgré l'arrivée de l'hiver, nichent des quantités d'oiseaux, de variétés parfois étranges: la liste officielle, publiée dans le fascicule pour les 25 ans du campus, donne les noms de la mouette rieuse, l'étourneau sansonnet, la pie bavarde et le bruant zizi. Eh bien, je souhaite que ces oiseaux viennent s'installer sur notre Maison, mais je souhaite surtout que s'y retrouvent, venant de tous les coins de l'horizon, ces grands vols d'oiseaux sauvages, les libres envolées de l'esprit».

Οἱ χρονολογίες καὶ οἱ τίτλοι τῶν συγγραμμάτων δὲν ἀποκαλύπτουν τὴν προσωπικότητα τοῦ René Ginouès, ποὺ ἀφιέρωσε τὴ

ζωή του στην Ελλάδα και τους Έλληνες, τη σεμνότητα του χαρακτήρα του, σεμνότητα που ξάφνιαζε μέσα στην κραυγαλέα εποχή μας. Μαζί με τη σύζυγό του, την αγαπητή φίλη Lilly Kahil, περνούσαν ένα μεγάλο μέρος του χρόνου τους εδώ, στις Βιβλιοθήκες της Αθήνας και κοντά στα μνημεία και τα μουσεία της Ελλάδος. Από την καλοκαιρινή ημέρα του 1957 που τον γνώρισα στο Αμφιθέατρο του Ωρωπού, έως τις 13 Σεπτεμβρίου της χρονιάς τούτης που τον είδα για τελευταία φορά, αισθανόμουν ότι υπήρχε πάντα ένας φίλος, είτε εδώ είτε στο Παρίσι, στο φιλόξενο σπίτι τους, ένας φίλος που θλιβόταν με ό,τι μάς έθλιβε και χαιρόταν με ό,τι μάς χαροποιούσε. Η Έταιρεία έχασε έναν πολύτιμο έταίρο και η Ελλάδα έναν αγαπητό φίλο.

B.X.Π.

ΣΕΜΝΗ Χ. ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Σε βαθύτατο γήρας απέβίωσε στις 8 Δεκεμβρίου 1994 ἡ Σέμνη Χ. Καρούζου. Γεννήθηκε στις 11 Μαρτίου 1897 στὴν Τρίπολη, ἔκαμε λαμπρὲς σπουδὲς καὶ ἀνέπτυξε μεγάλη ἐπιστημονικὴ καὶ κοινωνικὴ δράση. Διορίστηκε μὲ διαγωνισμό ὡς Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων Α΄ τάξεως τὸ 1921 καὶ ὑπηρετήσε στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (1921), στὸ Ἡράκλειο Κρήτης (1923), πάλι

στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο (1924), στὸν Βόλο (1930), στὸ Ναύπλιο (1931). Μετατέθηκε ὀριστικά, ὡς Ἐφορος ἀγγείων καὶ μικροτεχνίας, στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τὸ 1932. Διορίστηκε σὲ θέση Γενικοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων τὸ 1961 καὶ ἀποχώρησε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία τὸ 1964. Ἔγινε ἑταῖρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τὸ 1926 καὶ διετέλεσε Ἀντιπρόεδρος τοῦ Συμβουλίου της κατὰ τὸ διάστημα 1975-1977. Τὸ 1988 ἀνακηρύχθηκε Ἐπίτιμος Ἀντιπρόεδρος. Γιὰ τὸν βίο καὶ τὸ σημαντικὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο της θὰ δημοσιευθῇ ἰδιαιτέρο μελέτημα στὸν *Μέντορα*.

Β.Χ.Π.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

Ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος (τὸ ποῦ καὶ τὸ πότε) ἀποτελοῦν τὶς συνισταμένες τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ἡ ταύτιση καὶ ἀποκατάσταση τοῦ ἱστορικοῦ τοπίου εἶναι ἔργο τῆς τοπογραφίας καὶ τῆς (ἱστορικῆς) γεωγραφίας. Ἡ χρονικὴ καὶ αἰτιολογικὴ σύνδεση καὶ ἀλληλοεξάρτηση τῶν γεγονότων δὲν εἶναι ὡστόσο δυνατὴ χωρὶς τὴ χρονολόγησή τους, ποῦ σημαίνει τὴ διαπίστωση τῆς συγκεκριμένης ἀπόστασης ποῦ μᾶς χωρίζει ἀπὸ αὐτά. Τοῦτο εἶναι δυνατόν μόνο κάτω ἀπὸ δύο προϋποθέσεις. Ἡ πρώτη ἀφορᾷ στὸν τρόπο μέτρησης τοῦ χρόνου: ἡ χρονολόγησις ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴν ἀπουσία μιᾶς ἀπόλυτης ταύτισης τοῦ ἀρχαίου μὲ τὸ σύγχρονο ἔτος, τόσο ὡς πρὸς τὴ φύση του, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔναρξιν καὶ τὴ διάρκειά του. Ἡ δεύτερη προϋπόθεσις ἀφορᾷ στὴν ἀποκατάστασις ἐκείνων τῶν χρονολογικῶν σειρῶν, γύρω ἀπὸ τὶς ὁποῖες θὰ ὀργανωθοῦν οἱ ἱστορικὲς πληροφορίες. Τὰ προηγούμενα δίνουν τὸ πλαίσιο τῆς σύντομης ἐκθεσης ποῦ ἀκολουθεῖ. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες μπορεῖ νὰ συμβουλευτεῖ κανεὶς τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ A.E. Samuel, *Greek and Roman Chronology, Calendars and Years in Classical Antiquity* στὴ σειρά *Handbuch der Altertumswissenschaft* (München 1972) καὶ τὸ συντομότερον ἀλλὰ πολὺ κατατοπιστικὸ βιβλίον τοῦ E.J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World*, ἀναθεωρημένη ἔκδοσις (London 1980).

1. Τὸ ἀρχαῖο ἔτος

Τὸ ἡμερολόγιον (ὁ ἐτήσιος κύκλος καὶ ἡ μέτρηση τοῦ χρόνου) προσδιορίσθηκε πάντοτε ἀπὸ τὰ μεγάλα ὀρατὰ οὐράνια σώματα, τὸν ἥλιον καὶ τὴ σελήνην: γιὰ τοὺς ἀρχαίους διακρίνεται ἔτσι ἕνα ἡλιακὸ καὶ ἕνα σεληνιακὸ ἔτος (*Geminus, Elementa Astronomiae*).

1.1. Τὸ ἡλιακὸ ἔτος

Ὁ ἥλιος προσδιορίζει τοὺς ρυθμοὺς τῆς ζωῆς ἐπάνω στὴ γῆ σὲ ἡμερήσια, ὅπως καὶ σὲ ἐτήσια βάση: εἶναι αὐτὸς ποῦ ὀρίζει τὴν ἐναλλαγὴν τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νύχτας, τὶς ὥρες τῆς ἡμέρας, τὶς ἐποχὰς καὶ τὴ σταθερὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους.

Ἡ ἡμέρα ὀρίζεται ἀρχικὰ ὡς τὸ διάστημα ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ ἕως τὴ δύση τοῦ ἡλίου, ταυτίζεται δηλαδὴ μὲ τὸ χρόνο πὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ δουλέψει μὲ φυσικὸ φῶς, καὶ διαιρεῖται ἀντίστοιχα, σύμφωνα μὲ τοὺς σταθμοὺς τῆς πορείας τοῦ ἡλίου (αὐγὴ, ἡλιοβασίλεμα) ἢ μὲ συνήθειες τῆς καθημερινῆς, ὅπως π.χ. τὶς ὥρες τῶν γευμάτων, ἢ τῆς στρατιωτικῆς (ὅπως οἱ 4 ἡμερήσιες καὶ 4 νυχτερινὲς βάρδιες ἢ φυλακὲς) ζωῆς. Ἀργότερα, μόλις στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἐμφανίζεται ἡ διαίρεση τῆς ἡμέρας σὲ 12 ὥρες, διάρκειας, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχὴ καὶ τὸ γεωγραφικὸ πλάτος, ἀπὸ 45' ἕως 75'. Ἔτσι, ἡ ἐργασία σταματᾷ τὴν ἑβδομῆ ὥρα, πὺ συμπύπτει μὲ τὴ μέση τῆς ἡμέρας, ἐνῶ ἡ ἑνατη, μεταξὺ 1.30' καὶ 2.30', εἶναι ἡ ὥρα τοῦ δεῖπνου. Παρόμοια, ἀπὸ τοὺς ἀρχαιότατους χρόνους, καὶ σὲ πολλὰ μέρη ἕως σήμερα, ὁ ἀγρότης, ὁ ναυτικὸς ἢ ὁ στρατιωτικὸς συνηθίζουν νὰ ὀρίζουν τὸ φυσικὸ ἔτος καὶ τὴν ἐναλλαγὴ τῶν ἐποχῶν, πὺ καθορίζουν τὸ ρυθμὸ τῶν δραστηριοτήτων τους, μὲ βάση τὶς μεταναστεύσεις τῶν πτηνῶν (Ἡσ. *Ἔργα καὶ Ἡμέραι* 448, 566) καὶ τὸν κύκλο τῆς βλάστησης (βλ. π.χ. τὶς ἀναφορὲς στὴν ἑναρξὴ τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων στὸν Θουκυδίδη (4.1, 7.16.2, 8.39.1) ἢ στὸν Διόδωρο (29.65, 20.69)), ὅπως καὶ μὲ τὴν πρώτη καὶ τὴν τελευταία ἐμφάνιση τῶν ἀστερισμῶν: τὴν ἀνατολὴ καὶ τὴ δύση τῶν Πλειάδων (*Ἔργα καὶ Ἡμέραι* 283) ἢ τοῦ Ἀρκτούρου (Σοφ. *Οἶδ. Τύραν.* 1137).

Μὲ τὴν κατάρτιση ἀπὸ τοὺς Βαβυλωνίους τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου, ἡ ἐμπειρικὴ αὐτὴ γνώση πῆρε ἐνωρὶς τὴ μορφή ἑνὸς συγκεκριμένου ἡμερολογιακοῦ συστήματος. Τὸ ἔτος διαιρέθηκε σὲ 12 μέρη, πὺ ὀνομάσθηκαν σύμφωνα μὲ τοὺς ἀστερισμοὺς πὺ διαδοχικὰ συναντᾷ ὁ ἡλῖος στὴ φαινομενικὴ πορεία του, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Κριὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας. Μὲ τὴ σειρά του κάθε δωδεκατημόριο μοιράσθηκε σὲ 30 μοῖρες, ἀντίστοιχες μὲ τὸν καθημερινὸ (φαινομενικὸ) κύκλο τοῦ ἡλίου. Τὸ σύστημα ἦταν γνωστὸ στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. Ἡ ὁμοιόμορφη διαίρεση τῆς ἡμέρας σὲ 12 ὥρες τῶν 60 λεπτῶν ἐφαρμόσθηκε ὅμως μόλις ἀπὸ τοὺς ἀστρονόμους τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Τὸ ἡλιακὸ ἡμερολόγιο ἀποτέλεσε τὴ βάση ὅλων τῶν ἐλληνικῶν καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἡμερολογίου. Μὲ αὐτὸ καθορίζονται πλέον ἡ ἀρχὴ καὶ οἱ ἐποχὲς τοῦ χρόνου, οἱ ὁποῖες συνήθως συμπύπτουν μὲ τὶς ἰσημερίες ἢ τὰ ἡλιοστάσια.

1.2. Τὸ σεληνιακὸ ἔτος

Ἡ ἐπιλογή τῆς 12μεροῦς διαίρεσης τοῦ ἡλιακοῦ ἔτους εἶχε ὡς σκοπὸ τὴν προσαρμογὴ τοῦ ἡμερολογίου στὴν ἀρχαία μέτρηση τοῦ χρόνου σύμφωνα μὲ τὸν κύκλο τῆς σελήνης. Ὁ μῆνας (μῆν = σελήνη) ἀρχίζει μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς νέας σελήνης (γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἡμερολογιακὴ ἡμέρα, π.χ. στὴν Ἀθήνα, ὑπολογίζεται ἀπὸ ἐσπέρας σὲ ἐσπέρα) καὶ κρατᾷ ὅσο αὐτὴ (30, γιὰ τὴν ἀκρίβεια 29.26-29.80 ἡμέρες). Σὲ τοῦτο βασίζεται ἡ θεωρητικὴ (λέμε δὲ θεωρητικὴ γιὰτὶ ἡ ἡμέρα τῆς νέας σελήνης διαφέρει ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχὴ, τὸ γεωγραφικὸ μῆκος καὶ πλάτος) ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στοὺς μῆνες τῶν ἑλληνικῶν πόλεων (π.χ. Πλουτ. *Νικίας* 28: *Καρνείου μηνός, ὃν Ἀθηναῖοι Μεταγεινιῶνα προσαγορεύουσι*). Ἀντίστοιχα, οἱ ὑποδιαιρέσεις τοῦ μῆνα ἀκολουθοῦν τὶς φάσεις τῆς σελήνης, τὰ στάδια ἐμφάνισης καὶ ἐξαφάνισής της: οἱ πρῶτες 10 ἡμέρες ἀναφέρονται στὴν αὐξηση τῆς σελήνης, π.χ. δευτέρα τοῦ δεῖνα μηνός *ἴσταμένου*, οἱ 10 τελευταῖες στὴ μείωσή της (τοῦ μηνός *φθίνοντος*).

Ὁ μῆνας ἀποτελεῖ τὴν ἀρχαιότερη καὶ κύρια ὑποδιαίρεση τοῦ χρόνου: γιὰ τοὺς Ἑλληνας ἡ πρώτη τοῦ ἔτους δὲν ἔχει καμία ἰδιαίτερη σημασία, ἐνῶ ἀντίθετα ἐορτάζεται ἡ ἡμέρα τῆς νέας σελήνης (ἡ νομηνία). Ἡ σελήνη προσδιορίζει τὸ θρησκευτικὸ ἡμερολόγιο. Σὲ κάθε θεὸ εἶναι ἀφιερωμένη μία συγκεκριμένη ἡμέρα τοῦ μηνός, π.χ. ἡ 7ῃ εἶναι ἡ ἡμέρα τοῦ Ἀπόλλωνος, ἡ 12ῃ τοῦ Διονύσου, ἡ 28ῃ τῆς Ἀθηνᾶς. Ἀντίστοιχα, οἱ μεγάλες ἐορτὲς ποὺ ἀναφέρονται ἄμεσα στὰ στάδια τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, καὶ στὶς ὁποῖες γίνονται οἱ ἀνανεώσεις συνθηκῶν, οἱ ἀποδόσεις λογαριασμῶν καὶ οἱ ἐκλογὲς τῶν ἀρχόντων, ἐορτάζονται ἀμετακίνητα σὲ συγκεκριμένους μῆνες, στοὺς ὁποίους συνήθως δίνουν τὸ ὄνομά τους. Ἡ πρώτη δυσκολία στὴν ἐφαρμογὴ ἑνὸς ἡμερολογίου ποὺ βασίζεται στὴν παρατήρηση τῆς σελήνης ἔγκειται στὴ διαφορὰ τῶν ἡμερῶν — ἀπὸ μία ἡμέρα τὸ Μάρτιο ἕως τρεῖς τὸ Σεπτέμβριο — ποὺ μεσολαβοῦν ἀνάμεσα στὴ σύμπτωση (σύνοδο) σελήνης καὶ ἡλίου καὶ τὴν ἐμφάνιση τῆς νέας σελήνης. Τοῦτο ὀδήγησε ἀναγκαστικὰ στὴν οὐσιαστικὴ ἀντικατάσταση στὴν Ἑλλάδα τῆς *κατὰ σελήνην* νομηνίας ἀπὸ μία συμβατικὴ πρωτομηνιὰ ἀνὰ 29 καὶ 30 ἡμέρες, ποὺ εἶναι πλέον οὐσιαστικὰ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὶς φάσεις τῆς σελήνης, καὶ στὴν ἀντίστοιχη διαίρεση τοῦ ἔτους σὲ 6 κοίλους καὶ 6 πλήρεις μῆνες.

Τὸ κυρίως πρόβλημα προκύπτει ὅμως ἀπὸ τὴν ἀσυμφωνία τοῦ σεληνιακοῦ ἔτους μὲ τὸ ἡλιακὸ, τὸ ὁποῖο ἀκολουθεῖ τὶς πραγματι-

κῆς ἐποχῆς. Πράγματι, ἡ διαίρεση τοῦ ἔτους τῶν 365 1/4 ἡμερῶν σὲ 12 μῆνες τῶν 30 ἡμερῶν ἀφήνει ἓνα περίσσευμα 11 ἡμερῶν. Ἡ ἀνάγκη διατήρησης τοῦ συγχρονισμοῦ τῶν ἐορτῶν μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἐποχῆς (τοῦ θρησκευτικοῦ μὲ τὸ ἡλιακὸ ἡμερολόγιο) ὑποχρέωσε συνεπῶς τοὺς Ἕλληνας (οἱ Αἰγύπτιοι, ὅπως καὶ οἱ Ῥωμαῖοι τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἀγνοοῦν τὸν σεληνιακὸ μῆνα) σὲ συνεχῆ κατὰ διαστήματα διόρθωση τοῦ ἡμερολογίου, μὲ τὴν προσθήκη κατὰ περιόδους ἐμβολίων ἡμερῶν ἢ μηνῶν. Ἡ πρὸ φυσικῆ ἀντιμετώπιση (ὅπως αὐτὴ τοῦ μακεδονικοῦ ἡμερολογίου) συνίστατο στὴν προσθήκη σὲ κάθε δευτέρω ἔτος ἑνὸς ἐμβόλιμου μῆνα, πράγμα ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα μία διαφορὰ 6 1/2 ἡμερῶν κάθε διετία. Τὸ ἀρχαιότερο σύστημα ποὺ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας γιὰ τὴν περιοδικὴ διόρθωση τῆς διαφορᾶς αὐτῆς ἦταν ἡ *ὀκταετηρίς*, μία περίοδος 8 ἐτῶν, στὴν ὁποία τὸ 3ο, 5ο καὶ 8ο ἔτος εἶχαν ἀνὰ ἓναν ἐμβόλιμο μῆνα, ἔτσι ὥστε ἡ διαφορὰ νὰ περιορίζεται πλέον σὲ 3 μόνον ἡμέρες μέσα σὲ 16 χρόνια. Τὸ σύστημα τελειοποιήθηκε τὸ 432 π.Χ. ἀπὸ τὸν ἀστρονόμο Μένωνα, τὸν ὁποῖο γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ γελοιοποιεῖ ὁ Ἀριστοφάνης στοὺς *Ὀρνίθες* (στ. 995), μὲ τὴ δημιουργία ἑνὸς 19ετοῦς κύκλου μὲ 7 ἐμβόλιμους μῆνες σὲ κανονικὰ διαστήματα. Τοῦτο δὲν σημαίνει τὴ γενικὴ ἀποδοχὴ (ἡ ὀκταετηρίδα διατηρεῖται ἀκόμη τὸν 3ο αἰ. μ.Χ. σὲ ὀρισμένες πόλεις) ἢ ἀκριβῆ τήρηση (γιὰ τὴν Ἀθήνα βλ. W.B. Dinsmoor, *The Archons of Athens in the Hellenistic Age*, Cambridge, Mass. 1931, 297-440, B.D. Meritt, *Hesperia* 37, 1968, 235 κέ. καὶ *Hesperia* 38, 1969, 107-113) τοῦ μετωνικοῦ κύκλου. Οἱ ἄρχοντες ποὺ εἶχαν τὸ καθῆκον τοῦ συντονισμοῦ τοῦ θρησκευτικοῦ μὲ τὸ πολιτικὸ ἡμερολόγιο, ὅπως εἶναι στὴν Ἀθήνα ὁ ἐπώνυμος ἄρχων, διατήρησαν τὴν εὐχέρεια προσθήκης ἐμβολίων ἡμερῶν καὶ μηνῶν ἢ καὶ περικοπῆς τῶν ἡμερῶν κάθε φορὰ ποὺ τὸ ἔκριναν σκόπιμο, ἀκόμη καὶ ἀλλαγῆς τῆς σειρᾶς τῶν μηνῶν. Ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ἡ ἀδυναμία καθορισμοῦ σταθερῶν (προβλεψίμων) προθεσμιῶν —τοῦτο φαίνεται π.χ. στὴ διατύπωση τῶν ὄρων τῶν συμβολαίων— καὶ κυρίως ἡ σύγχυση ὡς πρὸς τὴν ἡμερολογιακὴ ἀντιστοιχία ὄχι μόνον τῶν μηνῶν ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τῶν ἡμερῶν τῶν διαφόρων πόλεων.

Τὰ τοπικὰ ἡμερολόγια (ἑναρξὴ ἔτους καὶ ὀνόματα μηνῶν), ὅπως π.χ. καὶ οἱ διαφορῆς στὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμά, ἦσαν τόσο στενὰ συνυφασμένα μὲ τὴν ἔννοια τῆς αὐτονομίας τῆς ἐλληνικῆς πόλης, ὥστε στὸν μεγαλύτερό τους ἀριθμὸ νὰ διατηρηθοῦν ἀκόμη καὶ μετὰ ἀπὸ τὴ (σταδιακὴ ἀπὸ τὸ 45 π.Χ. κέ.) προσαρμογὴ στὸ

ήλιακὸ ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο (βλ. πίνακα στὸ τέλος τοῦ κειμένου). Δὲν εἶναι δὲ λίγες οἱ ἐπιγραφικὰ ἕως τὸν 3ο αἰ. μαρτυρούμενες περιπτώσεις τῆς παράλληλης ἀναφορᾶς τῶν πηγῶν στὸ ἰουλιανὸ καὶ στὸ ἀρχαῖο, ἡλιακὸ καὶ σεληνιακὸ, ἔτος.

1.3. Τὸ ἀττικὸ ἡμερολόγιο

Τὸ ἀττικὸ θρησκευτικὸ ἔτος (βλ. J.D. Mikalson, *The Sacred and Civil Calendar of the Athenian Year*, Princeton 1975) ἀρχίζει τὴν ἡμέρα τῆς νέας σελήνης μετὰ τὸ θερινὸ ἡλιοστάσιο, ἐπίσημα τὴν 1η Ἐκατομβαιῶνος, καὶ ἔχει 12 μῆνες, ποὺ ὀνομάζονται σύμφωνα με τὶς μεγάλες ἑορτὲς τοῦ μηνὸς ὡς ἑξῆς: 1. Ἐκατομβαιῶν (ὁ ὁποῖος ἀντιστοιχεῖ περίπου μετὰ τὸν Ἰούλιο), 2. Μεταγειτωνίων, 3. Βοηδρομιῶν, 4. Πυανεσιῶν, 5. Μαιμακτηριῶν, 6. Ποσειδεῶν, 7. Γαμηλιῶν, 8. Ἀνθεστηριῶν, 9. Ἐλαφηβολιῶν, 10. Μουνυχιῶν, 11. Θαργηλιῶν, 12. Σκιροφοριῶν. Τὸ αὐστηρὰ σεληνιακὸ (κατὰ θεὸν) ἡμερολόγιο δὲν εἶχε, ὡστόσο, πρακτικὴ ἐφαρμογὴ στὴν κλασικὴ Ἀθήνα. Ὅλες οἱ ἑορτὲς ἀκολουθοῦν τὸ κατ' ἀρχοντα ὀνομαζόμενον ἡμερολόγιο, τὸ ὁποῖο, ὅπως προαναφέρθηκε, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ συνεχὴ προσπάθεια συμβιβασμοῦ (μετὰ συνεχεῖς μετατοπίσεις τῶν ἡμερῶν καὶ προσθήκες ἐμβολίμων) τοῦ σεληνιακοῦ μετὰ τὸ ἡλιακὸ ἔτος. Οἱ μῆνες ἔχουν ἐναλλάξ 29 καὶ 30 ἡμέρες. Ἡ ἀρίθμηση τῶν ἡμερῶν γίνεται σὲ τρεῖς διαδοχικὰς ὁμάδες, ποὺ ὀνομάζονται σύμφωνα με τὶς φάσεις τῆς σελήνης: ἡ πρώτη ἡμέρα τοῦ μηνὸς εἶναι ἡ *νουμηνία*, ἡ τελευταία ὀνομάζεται *ἔνη καὶ νέα*. Ἡ πρώτη δεκάδα (2α-10η) ἀναφέρεται στὴν αὔξηση τοῦ μήνα (*δευτέρα, τρίτη* κλπ. *ἰσταμένου*), οἱ ἡμέρες τῆς δευτέρας δεκάδας προστίθενται στὶς προηγούμενες δέκα (*ἐνδεκάτη, δωδεκάτη, τρίτη ἐπὶ δέκα* κλπ.), ἡ τρίτη δεκάδα περιλαμβάνει τὸ φθίνον τμήμα τοῦ μήνα ἢ — ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. — οἱ ἡμέρες αὐτὲς ἀπλῶς προστίθενται στὶς εἴκοσι προηγούμενες, καὶ στὶς δύο ὁμῶς περιπτώσεις ἢ μέτρηση γίνεται ἀφαιρετικὰ ἀπὸ τὸ τέλος: δηλαδὴ *δεκάτη φθίνοντος* ἢ *δεκάτη ὑστέρα, ἐνάτη φθίνοντος* κλπ. ἢ *δεκάτη προτέρα* ἢ *ὑστέρα, ἐνάτη μετ' εἰκάδας, ὀγδόη μετ' εἰκάδας* κλπ.

Τὸ ἀττικὸ πολιτικὸ ἔτος. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἔννοια τοῦ *ἐνιαυτοῦ*, ποὺ δηλώνει ἀπλῶς ἓνα χρονικὸ διάστημα 12 μηνῶν, τὸ πολιτικὸ ἔτος ἀποτελεῖ μία σταθερὴ χρονολογικὴ μονάδα, μετὰ συγκεκριμένη — ἂν καὶ διαφορετικὴ κατὰ περιοχὰς καὶ περιόδους — ἡμερομηνία ἑναρξης, ἢ ὁποία συμπίπτει μετὰ τὴν ἑναρξὴ τῆς θη-

τείας τῶν ἐπωνύμων ὀνομαζομένων ἀρχόντων καὶ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ λόγους τόσο θρησκευτικούς ὅσο καὶ διοικητικούς (θητεία ἀρχόντων, ὑπολογισμὸς φόρων κλπ.). Σχετικὰ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὴν ἑορτὴ τοῦ Νέου Ἔτους τῶν Βαβυλωνίων καὶ τῶν Αἰγυπτίων ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐτήσιου κύκλου συνδεόταν μὲ τὴν ἀνανέωση τῆς τάξης στὸν κόσμον καὶ στὴν κοινότητα, καὶ τῆς βασιλικῆς ἢ ἱερατικῆς ἐξουσίας πρὸς τὴν ἐγγυῶταν. Τὸ ἀρχαῖο ἔτος, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ σύγχρονη, καθαρὰ ποσοτικὴ (ἀριθμητικὴ) ἀντίληψη τοῦ χρόνου, διατηροῦσε συνεπῶς τὴν ἀτομικότητά του καὶ εἶχε ἓνα ὄνομα, αὐτὸ τοῦ ἐπωνύμου ἀρχοντος, ἐγγυητὴ τῆς συνέχειας τῆς πολιτείας. Χάρη στὸ ὄνομα αὐτὸ τὸ ἔτος διακρινόταν ἀπὸ τὰ προηγούμενα καὶ τὰ ἐπόμενα. Ἡ ἴδια (πολιτικὴ) ἀρχὴ ἐφαρμόζεται καὶ στὴ διαίρεση τοῦ ἔτους. Τὸ ἀττικὸ πολιτικὸ ἔτος μοιράζεται κατὰ τὴν κλασικὴ περίοδο (5ο καὶ 4ο αἰ.) σὲ 10 μέρη (*πρυτανεῖες*), πρὸς φέρουν τὸ ὄνομα τῆς ἐκάστοτε πρυτανεύουσης φυλῆς (τοῦ τμήματος ἐκείνου τῆς βουλῆς πρὸς ἔχει γιὰ τὴ συγκεκριμένη περίοδο τὴ διαχείριση τῶν κοινῶν). Οἱ πρυτανεῖες δὲν ἀκολουθοῦν τὴν κανονικὴ σειρὰ τῶν ἀττικῶν φυλῶν (I Ἐρεχθίδης, II Αἰγιῆς, III Πανδιονίς, IV Λεωντίς, V Ἀκαμαντίς, VI Οἰνηίς, VII Κεκροπίς, VIII Ἴπποθωντίς, IX Αἰαντίς, X Ἀντιοχίς), ἀλλὰ σὲ κάθε πρυτανεῖα κληρώνεται ἡ σειρὰ τῆς διαδόχου τῆς. Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. οἱ 354 ἡμέρες τοῦ πολιτικοῦ ἔτους κατανέμονται στὶς 10 πρυτανεῖες, ὡς ἐξῆς: ἡ 1η ἕως τὴν 4η πρυτανεῖα ἔχουν ἀπὸ 36 ἡμέρες, ἡ 5η ἕως τὴ 10η πρυτανεῖα ἀπὸ 37 ἡμέρες. Στὰ ἔτη μὲ ἐμβόλιμο μῆνα (ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στὶς ἐπιγραφές) οἱ ἐπὶ πλέον ἡμέρες κατανέμονται ἀντίστοιχα στὶς 10 πρυτανεῖες. Ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς 1ης πρυτανείας ταυτίζεται ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ. μὲ τὴν πρώτη ἡμέρα τοῦ σεληνιακοῦ (θρησκευτικοῦ) ἔτους, τὴν 1η Ἐκατομβαιῶνος, πρὸς συμπίπτει κανονικὰ μὲ τὴν 1η Ἰουλίου τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου. Ἡ ἀρίθμηση τῶν πρυτανειῶν στὶς ἐπιγραφές χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 394, τῆς ἡμέρας τῆς πρυτανείας ἀπὸ τὸ 346 π.Χ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πρυτανειῶν δὲν παρέμεινε ὡστόσο σταθερὸς. Τὸ 307/6 δημιουργήθηκαν πρὸς τιμὴν τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητῆ καὶ τοῦ πατέρα του δύο φυλές, ἡ Ἀντιγονίς καὶ ἡ Δημητριάς, πρὸς κατέλαβαν τὶς δύο πρῶτες θέσεις στὴν κανονικὴ σειρὰ τῶν φυλῶν. Ἔτσι, μεταξὺ τοῦ 307/6 καὶ τοῦ 224/3 ὑπάρχουν 12 πρυτανεῖες, οἱ ὁποῖες ὡς ἐκ τούτου συμπίπτουν μὲ τοὺς μῆνες τοῦ θρησκευτικοῦ ἡμερολογίου. Τὸ 224 προστέθηκε μία ἀκόμη φυλὴ, ἡ Πτολεμαῖς, πρὸς κατέλαβε τὴν 7η θέση (μετὰ τὴ Λεωντίδα). Τὸ 201 π.Χ. καταργήθηκαν οἱ δύο φυλές τῶν Ἀντιγони-

δῶν (I καὶ II) καὶ δημιουργήθηκε μία νέα φυλὴ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀττάλου, ἡ ὁποία πῆρε τὴν τελευταία θέση στὴν ἐπίσημη σειρὰ τῶν φυλῶν (XII Ἀτταλίδς). Ἡ δευτέρη αὐτὴ περίοδος τῶν 12 φυλῶν διατηρήθηκε ἕως τὸ 125 μ.Χ., ὁπότε δημιουργήθηκε πρὸς τιμὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ ἡ Ἀδριανίδς φυλὴ, ἡ ὁποία πῆρε τὴν 7ῃ θέση, στὴ μέση τῆς ἐπίσημης σειρᾶς.

2. Ἡ χρονογραφία

Ἡ «ἀτομικότητα» τοῦ ἀρχαίου ἔτους κάνει, ὅπως εἶναι φυσικό, προβληματικὴ τὴν ἀποκατάσταση τῆς σχετικῆς χρονολόγησής μεγάλων περιόδων. Αὐτὴ γενικὰ περιορίζεται στὴν τοποθέτηση τῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος κατὰ γενεές (30 ἐτῶν) καὶ βάσει τῶν δυνατῶν συγχρονισμῶν: διαπιστώνεται δηλαδὴ ὅτι κάτι ἔγινε πρὶν ἢ μετὰ ἀπὸ κάτι ἄλλο. Πρακτικὲς ὡστόσο (π.χ. συμβόλαια κλπ.) ὅσο καὶ ἱστορικὲς ἀνάγκες χρονολόγησής (σύνδεσης μὲ τὸ πρόσφατο ἢ τὸ ἀπώτερο παρελθόν) ὁδήγησαν ἐνωρὶς στὴν κατάρτιση χρονολογικῶν σειρῶν μὲ τὴ μορφή καταλόγων, οἱ ὅποιοι προσέφεραν τὸν χρονογραφικὸ κἀναβο τῆς ἀρχαίας ἱστοριογραφίας. Στὴν περίπτωση τῶν μεγάλων ἀνατολικῶν βασιλείων, αὐτοὶ ἔχουν τὴ μορφή δυναστικῶν καταλόγων μὲ ἀρίθμηση τῶν ἐτῶν τῆς βασιλείας κάθε μονάρχῃ, στὴν Ἑλλάδα τῶν καταλόγων ἐπωνύμων ἀρχόντων ἢ ἱερέων τῶν πόλεων. Παλαιότεροι, καὶ μὲ χρῆση ποῦ ξεπερνοῦσε τὰ ὄρια τοῦ ἀντίστοιχου κράτους, ἦσαν οἱ κατάλογοι τῶν ἐφόρων τῆς Σπάρτης, τῶν ἱερείων τῆς Ἡρας τοῦ Ἄργους καὶ τῶν Ὀλυμπιονικῶν, στὴ Ρώμη ὁ κατάλογος τῶν ὑπάτων.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ Βαβυλώνα καὶ τὴν Αἴγυπτο, ἡ κλασικὴ Ἑλλάδα δὲν γνώρισε ἐν τούτοις ποτὲ ἓνα κοινὸ χρονολογικὸ σύστημα. Ὁ κατάλογος τῶν Ἀθηναίων ἀρχόντων μεταξὺ τοῦ 480 καὶ τοῦ 302 π.Χ. ἀποτελεῖ, μαζὶ μὲ ἐκείνους τῶν Ρωμαίων ὑπάτων, τὸν χρονογραφικὸ κἀναβο τῶν βιβλίων 11-20 τοῦ Διοδώρου. Γιὰ τὴν πρὸ τοῦ 480 π.Χ. σειρὰ ὅμως οἱ πληροφορίες εἶναι πολὺ ἀποσπασματικὲς (βλ. συζήτηση τοῦ θέματος στὸν Samuel, *Chronology*, 195-206), ἐνῶ ἐκείνη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. εἶναι ἐξαιρετικὰ προβληματικὴ καὶ θὰ ἀποτελέσει γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο ἄλλου ἄρθρου. Ἡ ἀπόλυτη χρονολόγηση τῶν περισσοτέρων καταλόγων ἀρχόντων βασιζέται σὲ ελάχιστους συγχρονισμούς, ποῦ ἐπέτρεψαν τὴ χρονολογικὴ ἀγκύρωση ὁλόκληρης τῆς σειρᾶς: π.χ. ὁλόκληρη ἢ παλαιότερη ρωμαϊκὴ χρονολογία βασιζέται στὸ συγχρονισμό, ἀπὸ τὸν Πολύβιο,

τῆς ἀλώσεως τῆς Ρώμης ἀπὸ τοὺς Γαλάτες (387/6 π.Χ.) μὲ τὴν Ἐριτοσθένης εἰρήνην καὶ τὴν πολιορκία τοῦ Ρηγίου ἀπὸ τὸν Διονύσιο καὶ στὴν τοποθέτηση τοῦ γεγονότος 19 χρόνια μετὰ ἀπὸ τὴ μάχη τῶν Αἰγὸς Ποταμῶν καὶ 16 πρὶν ἀπὸ ἐκείνη τῶν Λευκτρῶν. Σὲ παρόμοιους συγχρονισμοὺς βασίσθηκε ὁ Ἐρατοσθένης γιὰ τὴν κατάρτιση τῆς πρώτης ἐπιστημονικῆς χρονογραφίας. Μόλις κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ εἰσάγεται ἡ πρακτικὴ τῆς συνεχοῦς χρονολόγησιν μὲ συγκεκριμένη ἀφετηρία: πρώτη τέτοια ἐποχὴ ὑπῆρξε αὕτη τῶν Σελευκιδῶν (μὲ ἀφετηρία τὸ 312/11 π.Χ.), ἡ ὁποία διατηρήθηκε σὲ πολλὰ μέρη τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἕως σήμερα καὶ ἀποτέλεσε τὸ πρότυπο γιὰ πολλὰς τοπικὰς ἐποχὰς, ὅπως αὕτη τῶν Ἀρσακιδῶν (247 π.Χ.), τοῦ βασιλείου τοῦ Πόντου καὶ Βιθυνίας (297/6 π.Χ.), καὶ τῶν πόλεων ποὺ σταδιακὰ ἀπέκτησαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τους ἀπὸ τοὺς Σελευκίδες (ὅπως ἡ Τύρος τὸ 127/6 π.Χ.). Στὴν ἴδια κατηγορία ἀνήκουν οἱ τοπικὰς ἐποχὰς, ποὺ εἶχαν ὡς ἀφετηρία τὸ ἔτος τῆς ἀναδιοργάνωσιν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὸν Πομπήιο (Ἐπιτοχία 66, Τύρος 64 ἢ 63 π.Χ.). Στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ χρησιμοποιοῦνται εὐρύτατα οἱ ὀνομαζόμενες ἐπαρχιακὰς ἐποχὰς, ποὺ ἔχουν ὡς ἀφετηρία τὴν ἰδρυση τῆς ἐπαρχίας (ἔτος α' ἀπὸ Ρώμης): τέτοιες εἶναι ἡ μακεδονικὴ (148 π.Χ.), ἡ ἀχαικὴ (146 π.Χ.), ἡ Συλλανικὴ (85/4 π.Χ.) καὶ ἡ αἰγυπτιακὴ χρονολόγησιν ἀπὸ τὴν κατάκτηση τῆς χώρας ἀπὸ τὸν Ὀκταβιανὸν (κράτησις Καίσαρος θεοῦ υἱοῦ) τὴν 1η Αὐγούστου 30 π.Χ. Παρόμοιες εἶναι καὶ οἱ ἐποχὰς ποὺ ἔχουν ὡς ἀφετηρία μίαν ἱστορικὰ σημαντικὴν νίκη, ὅπως αὕτη τῶν Φαρσάλων (6 Ἰουνίου 48 π.Χ.) καὶ τοῦ Ἀκτίου (2 Σεπτεμβρίου 31 π.Χ.): συμβαίνει μάλιστα σὲ μίαν ἐπιγραφὴ νὰ ἀπαντῶνται καὶ οἱ δύο χρονολογίαι: ἔτος εἰκοστοῦ καὶ πρώτου τῆς Καίσαρος τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοκράτορος θεοῦ νείκης, τετάρτου δὲ τῆς Καίσαρος τοῦ νεωτέρου αὐτοκράτορος θεοῦ υἱοῦ. Τὴν ἴδια παράδοσιν ἀκολουθοῦν καὶ τὰ ἱερὰ ἡμερολόγια, τὰ γνωστότερα τῶν ὁποίων εἶναι αὐτὰ ποὺ βασίζονται στὴν ἰουδαϊκὴ (6 Ὀκτωβρίου 3761 π.Χ.) καὶ ἐν συνεχείᾳ βυζαντινὴ (1 Σεπτεμβρίου 5509 π.Χ.) χρονολογία ἀπὸ κτίσεως κόσμου. Ὡς ἀφετηρία τέλος γιὰ τοπικὰς (ἀναμνηστικὰς) χρονολογίαις μπορεῖ κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴν περίοδον νὰ χρησιμεύσει τὸ ἔτος τῆς ἐπίσκεψιν στὴν πόλιν ἐνὸς αὐτοκράτορος, π.χ. τῆς ἐπιδημίας τοῦ Ἀδριανοῦ στὴν Ἀθήνα καὶ ἄλλες πόλεις.

Διαφορετικοῦ, καθαρὰ λόγιου, τύπου εἶναι ἡ ἐνιαία χρονολόγησιν κατὰ Ὀλυμπιάδες (776/5). Τὸ σύστημα ποὺ δημιούργησε ὁ Ἐρατοσθένης μὲ βάση τοὺς πίνακες τῶν Ὀλυμπιονικῶν τοῦ Ἰππία

πιστοποιείται από τὸ 264 π.Χ. (στὸ Πάριο Χρονικὸ) καὶ στοὺς συγγραφεῖς (σπανιότατα στὶς ἐπιγραφές) τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου, μεταξύ ἄλλων στὸν Διόδωρο καὶ τὸν Πausανία, οἱ ὁποῖοι δίνουν καὶ τὸ συγχρονισμὸ μὲ τοὺς Ἀθηναίους ἄρχοντες, ἐξακολουθεῖ δὲ νὰ βρίσκεται σὲ χρῆση ἕως τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος, π.χ. στὸ ἔργο τοῦ Εὐσεβίου. Ἀντίθετα, τελείως εὐκαιριακὴ εἶναι ἡ χρῆση τῆς χρονολόγησής ἀπὸ κτίσεως Ρώμης (*ab urbe condita*), τῆς ὁποίας ἡ χρονολόγησις κυμαίνεται μεταξύ 759 καὶ 748, ἐνῶ ἀπὸ τὸν Πολύβιο τοποθετεῖται στὸ 751/50 π.Χ.

Πρέπει ἐν προκειμένῳ νὰ σημειωθεῖ πόσο σημαντικὴ γιὰ τὸ συγχρονισμὸ καὶ τὴ χρονολόγησις ἑνὸς γεγονότος εἶναι ἡ γνώσις ἐκάστοτε τῆς ἡμερομηνίας ἑναρξῆς τοῦ ἀναφερομένου ἔτους. Τοῦτο ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὸ συγχρονισμὸ τῶν σειρῶν ἀφ' ἑνὸς τῶν Ἀθηναίων ἐπωνύμων καὶ τῶν συγχρόνων Ὀλυμπιάδων καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν Ρωμαίων ὑπάτων. Ἡ ἀντιστοιχία πρὸ τοῦ 222 π.Χ., ὅταν ἡ ἀνάληψις τῆς ἀρχῆς ἀπὸ τοὺς ὑπάτους δὲν εἶχε ἀκόμη σταθερὴ ἡμερομηνία, εἶναι ἀδύνατη. Μεταξὺ 222 καὶ 153 π.Χ. πρώτη ἡμέρα τοῦ ἔτους εἶναι ἡ 15η Μαρτίου, στὴ συνέχεια ἡ 1η Ἰανουαρίου. Τὸ ὑπατικὸ ἔτος, ποῦ ὡς ἐκ τούτου βρίσκεται μεταξύ δύο ἀθηναϊκῶν (ἢ ὀλυμπιακῶν) ἐτῶν, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σύγχρονο εἴτε μὲ τὸ προηγούμενο (ὅπως στὸν Διονύσιο Ἀλικαρνασσεῖα) εἴτε μὲ τὸ ἐπόμενο (ὅπως στὸν Διόδωρο). Παράλληλα μὲ τὴ χρονολόγησις σύμφωνα μὲ τὸ ὑπατικὸ ἔτος, ἡ ὁποία διατηρεῖται ἕως τὸ 537 μ.Χ., ἀποκτᾶ ἰδιαίτερη σημασία στὴν αὐτοκρατορικὴ περίοδο ἢ χρονολόγησις σύμφωνα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῆς κατ' ἔτος ἀνανεουμένης ἰσόβιας δημαρχικῆς ἐξουσίας (*tribunicia potestas*) τῶν αὐτοκρατόρων. Ἔως τὸν Τραϊανὸ τὰ ἔτη ἀριθμοῦνται ἀπὸ τὴ στιγμὴ τῆς ἐκλογῆς, ἀπὸ τὸν Τραϊανὸ καὶ μετὰ ὅμως ἡ ἀρίθμησις ἀρχίζει ἀπὸ τὴ 10η Δεκεμβρίου, ἡμέρα ἀναλήψεως τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας. Στους χρονολογράφους, τέλος, ὡς πρῶτο ἔτος τοῦ αὐτοκράτορος ὑπολογίζεται συνήθως αὐτὸ ποῦ ἀκολουθεῖ τὴν ἀνάδειξή του στὸ θρόνο. Γιὰ τοὺς σχετικὸς χρονολογικοὺς πίνακες βλ. τὸ προαναφερθὲν βιβλίον τοῦ Bickerman, εἰδικὰ γιὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ περίοδο βλ. D. Kienast, *Römische Kaisertabelle, Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie* (Darmstadt 1990).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Ἄθῆναι	Δῆλος	Μίλητος	Δελφοί
Ι. Ἐκατομβαιῶν	Ἐκατομβαιῶν	Πάνημος	Ι. Ἀπελλαῖος
Μεταγειτνίων	Μεταγειτνίων	Μεταγειτνίων	Βουκάτιος
Βοηδρομιών	Βουφονίων	Βοηδρομιών	Βοάθιος
Πυανεψιών	Ἀπατουριών	Πυανοψιών	Ἑραῖος
Μαιμακτηριών	Ἀρησιών	Ἀπατουριών	Δαδοφόριος
Ποσειδεών ¹	Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποιτρόπιος ¹
Γαμηλιών	Ι. Ληναίων	Ληναίων	Ἀμάλιος
Ἀνθεστηριών	Ἴερός	Ἀνθεστηριών	Βύσιος
Ἐλαφρηβολιῶν	Γαλαξιῶν	Ι. Ἀρτεμισιῶν	Θεοξένιος
Μουνηχιῶν	Ἀρτεμισιῶν	Ταυρεῶν	Ἐνδουποιτρόπιος
Θαργηλιῶν	Θαργηλιῶν	Θαργηλιῶν	Ἑρακλεῖος
Σκιροφοριῶν	Πάναμος ¹	Καλαμαιῶν	Ἴλαῖος
Αἰτωλία	Θεσσαλία	Βοιωτία	Ρόδος
Λαφραῖος	Φυλλικός	Ἴπποδρόμιος	Πάναμος
Πάναμος	Ι. Ἰτώνιος	Πάναμος	Καρνεῖος
Ι. Προκόκλιος	Πάνημος	Παμβοιώτιος	Δάλιος
Ἀθαναῖος	Θεμιστίας	Δαμάτριος	Ι. Θεσμοφόριος
Βουκάτιος	Ἀγαγύλιος	Ἀλαλκομένιος ¹	Διόσθιος
Δῖος ¹	Ἐρμαῖος	Ι. Βουκάτιος	Θευδαίσιος
Εὔσαῖος	Ἀπολλώνιος ¹	Ἐρμαῖος	Πεδαγεῖτιος
Ἄομολῶιος	Λεσχανόριος	Προστατήριος	Βαδρόμιος
Ἐρμαῖος	Ἄφριος	Ἀγριώνιος	Σμίνθιος
Διονύσιος	Θυῖος	Θιούσιος	Ἀρταμίτιος
Ἀγύγιος	Ἄομολῶιος	Ἄομολῶιος	Ἀγριάνιος
Ἴπποδρόμιος	Ἴπποδρόμιος	Θειλούθιος	Ἰακίνθιος
Ἐπίδαυρος	Κῶς	Μακεδονία	Βαβυλωνία (Ἑβραῖοι)
Ι. Ἀζόσιος	Πάναμος	Λώσιος	Duzu (Tammuz)
Καρνεῖος	Δάλιος	Γορπαῖος	Abu (Ab)
Προράτιος	Ἀλσειῖος	Ἰπερβερεταῖος	Ululu (Elul) ¹
Ἐρμαῖος	Ι. Καρνεῖος	Ι. Δῖος	Tashritu (Tishri)
Γάμος	Θευδαίσιος	Ἀπελλαῖος	Arahsamnu (Marheshvan)
Τέλεος	Πεταγεῖτνος	Αὐδναῖος	Kislimu (Kislev)
Ποσιδαῦος	Καφίσιος	Περίτιος	Tebetu (Tebeth)
Ἀρταμίτιος	Βαδρόμιος	Δύστρος	Shabatu (Shebat)
Ἀγριάνιος	Γεράσιος	Ξανδικός	Addaru (Adar) ¹
Πάναμος	Ἀρταμίτιος	Ἀρτεμισίος	Ι. Nisanu (Nisan)
Κύκλιος	Ἀγριάνιος	Δαίσιος	Aiaru (Iyyar)
Ἀπελλαῖος	Ἰακίνθιος	Πάνεμος	Simanu (Sivan)

(E.J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World*, πίν. 2).

ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Σε πρόσφατο ενδιαφέρον δημοσίευσμά του για την έρευνα και προστασία τῶν μνημείων τῆς Ἄρτας, ὁ ἀν. καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κύπρου Δημήτρης Τριανταφυλλόπουλος ἀναφέρει ὅτι «ἦσαν χαρακτηρισμένα τὰ περισσότερα ἤδη ἀπὸ τὴν δεκαετία τοῦ 1920 ὡς ἱστορικὰ διατηρητέα» (Μνημεῖα τοῦ 'δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου' στὴν Ἄρτα: 'Ἡ μέχρι σήμερα ἔρευνά τους. Προβλήματα γιὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τους, *Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συμποσίου γιὰ τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου*, Ἄρτα 1992, 511). Τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ αὐτὰ (Παρηγορήτισσα, Κάτω Παναγιά, Ἀγία Θεοδώρα καὶ Ἅγιος Βασίλειος) εἶχαν ὡστόσο κηρυχθῆ «ἐθνικὰ κτήματα» ἀπὸ τὸ Β. Ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως ἤδη ἀπὸ τὸ 1905, ὅπως πληροφοροῦμεθα ἀπὸ σχετικὸ δημοσίευμα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας τῆς 24 Σεπτεμβρίου 1905 (τ. ΚΕ', ἀρ. 38, 455-456), καὶ ἀπὸ τότε ἤδη «πᾶσα βλάβη καὶ ἀλλοίωσις ὑπὸ πρόφασιν ἀνακαινίσεως αὐτῶν» ἐτιμωρεῖτο. Τὸ πρόβλημα στὴν Ἑλλάδα καὶ τότε καὶ τώρα δὲν ἔγκειται τόσο στὴν ὑπαρξὴ ἢ ὄχι νόμων καὶ διαταγμάτων, ἔστω καὶ ἂν οἱ ἀρμόδιες Ὑπηρεσίαι τοὺς ἀγνοοῦν, ὅπως τὴν Ἀπόφαση τοῦ 1905, ἀλλὰ στὴν δυνατότητα καὶ τὴν θέληση τῆς Πολιτείας (Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, Ἀστυνομικῶν Ἀρχῶν, Δικαιοσύνης) νὰ ἐπιβάλλουν τὸν νόμο.

Τὸ δημοσίευμα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας, ἐπισήμου ὀργάνου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς τέχνης, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ διατηροῦν «τὸ σχέδιον καὶ τὸν διάκοσμον αὐτῶν» καὶ νὰ μὴν πέφτουν θύματα τῆς ἀδιαφορίας ἢ τῆς πράγματι «ἀνεξηγήτου τάσεως πρὸς συμπλήρωσιν δῆθεν, ἢ μετατροπὴν τοῦ διακόσμου καὶ τῶν ἀγιογραφιῶν καὶ τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου τῆς οἰκοδομῆς», εἶναι ὑπὲρ ποτε ἐπίκαιρο καὶ ἀξίζει νὰ ἀναδημοσιευθῆ, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ τὸ λάβουν ὑπ' ὄψιν οἱ ἀρμόδιοι «φορεῖς», γιὰ νὰ χρησιμοποιήσωμε μία λέξη τοῦ συρμοῦ —ἐπίσκοποι, ἡγουμενοσυμβούλια, ἐφημέριοι, ἐπίτροποι—, ὄχι μόνο τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, περιλαμβανομένων τῶν αὐτοδιοικουμένων τμημάτων του, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Α. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ

«'Εν τῇ 'Εφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως' τοῦ βασιλείου τῆς 'Ελλάδος ἐξεδόθη ἀπόφασις τοῦ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως 'Υπουργείου, καθ' ἣν, ἐπὶ τῇ γνωμοδοτήσει τοῦ γενικοῦ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων, κηρύττονται ἔθνηκ᾽ κτήματα οἱ τέσσαρες ἀρχαιοτάτοι ναοὶ τῆς Ἄρτης, ὁ τῆς Θεοτόκου Παρηγορητρίας, ὁ τῆς Κάτω-Παναγίας, ὁ τοῦ ἁγίου Βασιλείου καὶ ὁ τῆς ἁγίας Θεοδώρας, καὶ ὁ ἐν Καλάμαις παλαιὸς ναὸς τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. Οὕτως οἱ προϊστάμενοι τῶν κοινοτήτων καὶ μονῶν, ὧν εἰς τὴν ἐφορίαν ὑπάγονται τὰ ἀρχαῖα ταῦτα μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς τέχνης, μανθάνουσιν ἐπισήμως ὅτι πᾶσα βλάβη καὶ ἀλλοίωσις ὑπὸ πρόφασιν ἀνακαινίσεως αὐτῶν τιμωρεῖται ὑπὸ τοῦ νόμου κατὰ τὰς περὶ φθορᾶς τῆς ξένης περιουσίας διατάξεις. Ἐλπίζεται λοιπὸν ὅτι κατὰ τὸ δυνατὸν θέλουσι διατηρήσει καὶ τὸ σχέδιον καὶ τὸν διάκοσμον αὐτῶν οὐ μόνον τὰ μνημεῖα ταῦτα ἀλλὰ βραδύτερον, ὡς προσδοκῶμεν, καὶ πάντα τὰ λοιπὰ τὰ συχνάκις θύματα γινόμενα καὶ τῆς ἀδιαφορίας ἡμῶν καὶ τῆς ἀνεξηγήτου τάσεως πρὸς συμπλήρωσιν δῆθεν, ἢ μετατροπὴν τοῦ διακόσμου καὶ τῶν ἁγιογραφιῶν καὶ τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου τῆς οἰκοδομῆς. Ἡ φροντίς τῆς σωτηρίας τῶν τοιούτων ἀρχαιοτήτων ἀνήκει τούντεῦθεν εἰς τὸ κράτος καὶ γενήσεται διὰ τῶν ἐπὶ τούτῳ τεταγμένων κυβερνητικῶν ὑπαλλήλων· ἐπειδὴ δὲ πάντες οὗτοί εἰσιν ἐπιστημονικῶς μεμορφωμένοι καὶ γνώριμος ὁ ζῆλος αὐτῶν ὑπὲρ ἀρχαιοτήτων, ἔχομεν πεποιθήσιν ὅτι κατὰ τοὺς κανόνας καὶ τὰ διδάγματα τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης θέλει διεξάγεσθαι πᾶσα πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ὑπάρχοντος καὶ τοῦ περιωθέντος ἐργασία.

Τὸ παράδειγμα τὸ διδόμενον ἡμῖν ἐγγύθεν θέλει χρησιμεύσει πρὸς διατήρησιν καὶ τῶν ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς κλίματι μνημείων τῆς χριστιανικῆς τέχνης, ὑπὲρ ὧν δέον νὰ ζητῆται ἡ συμβολὴ δοκίμων ἀρχιτεκτόνων καὶ ζωγράφων».

Λεπτομέρεια τοῦ μέσου τμήματος τοῦ ἀνάγλυφου ὑπερθύρου τῆς βασιλείου πύλης ('Α. Ὀρλάνδου, Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης, ἐν Ἀθήναις 1963, σελ. 99, εἰκ. 108).

Ο ΒΥΡΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

Σύμφωνα με απόλυτα αξιόπιστη είδηση, ο Δήμος Μεσολογγίου δέχτηκε τὴ δωρεὰ χαλκοῦ ἀνδριάντος τοῦ Βύρωνος, ὁ ὁποῖος θὰ εἰκονίζεται νὰ φέρει τὴ σουλιώτικη περιβολή, ὅπως στὸ γνωστὸ πορτραῖτο του στὴν Ἀγγλικὴ Πρεσβεία τῆς Ἀθήνας.

Ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ πράγμα δὲν ἔχει τίποτε τὸ παράδοξο. Οἱ ἀνδριάντες δὲν περισσεύουν, μάλιστα στὴ σύγχρονη ἀντικαλλιτεχνικὴ Ἑλλάδα, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸν μικρὸ ἀριθμὸ τῶν ἔργων ποὺ κοσμοῦν τὶς πόλεις, μεγάλες καὶ μικρές. Ἐντύπωση ὅμως προκαλεῖ ἡ σπουδὴ τοῦ Δήμου Μεσολογγίου νὰ δεχτῆ τὴν προσφορὰ τοῦ ἀνδριάντος καὶ νὰ τὸν ιδρύσει κάπου, στὸν χῶρο τῆς ἱερῆς πόλης.

Ὅλοι γνωρίζουμε ὅτι ἀνδριάς μαρμάρινος τοῦ Βύρωνος ὑπάρχει στὸν Κήπο τῶν Ἡρώων τῆς πόλης, τιμὴ μοναδική. Κανένας Ἑλληνας ἀγωνιστῆς, ἥρωας τῆς Ἐξόδου, δὲν τιμήθηκε μὲ τὸν τρόπο αὐτό. Στὸ Μουσεῖο τοῦ Μεσολογγίου δύο αἵθουσες εἶναι ἀφιερωμένες στὸν Βύρωνα· προπλάσματα, εἰκόνες, ἐνθυμήματα, θυμίζουν τὸν Ἄγγλο ποιητὴ ποὺ πέθανε στὸ Μεσολόγγι. Μαρμάρινη στηλὴ στὸν τόπο ὅπου βρισκόταν ἡ οἰκία Καψάλη θυμίζει τὴ διαμονή του στὴν ἱερὴ πόλη (23 Δεκεμβρίου 1823-7 Ἀπριλίου 1824). Ὁ μεγαλύτερος ποιητῆς μας, ὁ Διονύσιος Σολωμός, τοῦ ἔχει ἀφιερῶσει ὠδή. Γνωστότατο εἶναι, στὴν καρδιὰ τῆς Ἀθήνας, τὸ μαρμάρينو σύμπλεγμα τοῦ Βύρωνος ποὺ στεφανώνεται.

Ποιά λοιπὸν εἶναι ἡ σκοπιμότητα τῆς ἴδρυσης στὸ Μεσολόγγι ἐνὸς ἀκόμη ἀνδριάντος τοῦ Βύρωνος, χάλκινου, ὕψους 3 μ. περίπου, σὲ ἕναν τόπο ὅπου ὁ ποιητῆς ἔχει ἤδη τιμηθῆ μὲ τὸν καλύτερο τρόπο καὶ στὴν κατάλληλη ἐποχὴ; Ἡ συμπλήρωση τῶν 170 χρόνων ἀπὸ τὸν θάνατό του δὲν ἀνήκει στὶς παραδεδεγμένες ἐπετείες, οὔτε καὶ εἶναι λόγος ἰσχυρός. Τὸ μέγεθος τοῦ ἀνδριάντος, ἔργο τοῦ γλύπτη τοῦ κολοσσικοῦ ἀνδριάντος τοῦ Μακαρίου στὸν περίβολο τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ Μεγάρου στὴ Λευκωσία, προκαλεῖ ἀνησυχία ὡς πρὸς τὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα. Τὸ Δημοτικὸ Συμβούλιο τοῦ Μεσολογγίου, ποὺ δέχτηκε τὴ δωρεά, ἔχει ἀναλογιστῆ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς ἴδρυσης σὲ ἕναν τόπο χαμηλῶν τόνων, ὅπως τὸ Μεσολόγγι, γλυπτικοῦ ἔργου γιγαντιαίου μεγέθους; Σκέφθηκαν τὸ ἀνάλογο βάθος, τὸν ἀναγκαῖο χῶρο γύρω του; Μήπως θὰ ἔχουμε μιὰν ἐπανάληψη τῆς περίπτωσης τοῦ ἀγάλματος τοῦ Μακαρίου, ποὺ τὸ βλέπουν οἱ περαστικοὶ φυλακισμένο πίσω ἀπὸ τὸ κιγκλίδωμα;

B.X.Π.

ΑΡΧΑΙΩΝ ΝΟΣΤΟΙ

Οί πόλεμοι δὲν ἔχουν μόνον ἀνθρώπινα θύματα. Πολὺ συχνὰ τὰ μνημεῖα μιᾶς περιοχῆς, κινητὰ καὶ ἀκίνητα, πληρώνουν τὴν καταστροφικὴ μανία τῶν ἀνθρώπων. Οἱ λεηλατημένοι πολιτιστικοὶ θησαυροὶ τῆς Βόρειας Κύπρου, τὰ κατεστραμμένα μνημεῖα τῆς Βοσνίας καὶ ἡ καμένη Βιβλιοθήκη τοῦ Σεράγεβο εἶναι τὰ πιὸ πρόσφατα θλιβερὰ παραδείγματα.

Εἶναι γνωστὲς οἱ δραματικὲς ἡμέρες ποὺ ἔζησε ἡ Κρήτη κατὰ τὸν Β΄ Παγκόσμιον Πόλεμον. Λίγα μέρη τῆς Ἑλλάδας ἔγιναν θέατρα τόσο βίαιων συγκρούσεων μεταξὺ τῶν ἐμπολέμων. Ἀπὸ τὴ μιὰ οἱ Σύμμαχοι καὶ ὁ ἥρωικός λαὸς τῆς Κρήτης προσπάθησαν νὰ κρατήσουν τὸ στρατηγικῆς σημασίας νησί. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐπίλεκτες μονάδες τοῦ Ἄξονα, μὲ νέες γιὰ τὴν ἐποχὴ πολεμικὲς μηχανὲς καὶ μεθόδους, κατάφεραν μετὰ ἀπὸ λυσσώδεις ἐπιθέσεις νὰ τὸ καταλάβουν.

Τὸ κρίσιμο πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 1941 τὸ νησί τοῦ Μίνωα, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ντόπιους μαχητὲς, γνώρισε τὶς ποικιλόχρωμες στολὲς Ἑγγλων, Ἰνδῶν, Αὐστραλῶν, Νεοζηλανδῶν, Γερμανῶν, Ἰταλῶν καὶ Αὐστριακῶν.

Εἶχε προηγηθεῖ ἡ σωτήρια ἀπόκρυψη τῶν κυριότερων ἀρχαίων σταῦτόγεια τοῦ Μουσείου Ἑρακλείου ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Νικόλαο Πλάτωνα. Ἡ πρώτη ἡμέρα τῶν μαχῶν, ἡ 21 Μαΐου 1941, εἶχε σηματοθεῖ ἀπὸ τὸν ἥρωικὸ θάνατο τοῦ ἀρχαιολόγου John Pendlebury, ποὺ μὲ τὴ στολὴ τοῦ ταγματάρχη τοῦ βρετανικοῦ στρατοῦ ἔπεσε μαχόμενος μπροστὰ ἀπὸ τὰ τεῖχη τοῦ Ἑρακλείου. Μία φήμη, εὐτυχῶς ὄχι ἀληθινή, ποὺ μετέδωσαν τὰ παγκόσμια εἰδησεογραφικὰ πρακτορεῖα, ὅτι ἡ Κνωσὸς καταστράφηκε ἀπὸ τὶς γερμανικὲς βόμβες, συγκλόνισε καὶ ἔστειλε στὸν τάφο τὸν ὑπέργηρο ἀνασκαφέα τῆς Sir Arthur Evans.

Ἐνέργεια, ὄχι χωρὶς συμβολισμό, ἦταν ἡ ἐγκατάσταση τοῦ ἐκάστοτε Γερμανοῦ στρατηγοῦ-Διοικητῆ στὴν ἱστορικὴ Βίλλα Ἀριάδνη τοῦ Evans στὴν Κνωσὸ, μὲ πιὸ γνωστὸ τὸν περίφημο γιὰ τὴν ἀπαγωγὴ τοῦ στρατηγὸ Κράιπε.

Μόλις πρὶν ἀπὸ τρία χρόνια ἀφαιρέσαμε τὰ τελευταῖα γερμανικὰ συρματοπλέγματα γύρω ἀπὸ τὴ Βίλλα, ἐνῶ ὑπάρχουν ἀκόμη μία φρουτιέρα μὲ ἐπιγραφή, χριστουγεννιάτικο δῶρο τῶν στρατιωτῶν τῆς φρουρᾶς στὸν Διοικητὴ, καὶ ἡ περικλειστὴ μὲ ψηλὸ τοῖχο

πισίνα, όπου δροσίζονταν οί Διοικητές, πολὺ χρήσιμη σήμερα γιὰ τὸ πλύσιμο ὀστράκων...

Κάποιος ἀπὸ τοὺς Διοικητές, ὁ στρατηγὸς Ringel, ἦταν, φαίνεται, φιλόρχαιος. Στὰ χέρια του εἶχε περιέλθει ἓνα θραῦσμα μινωικοῦ ἀγγείου ἀπὸ στεατίτη, μὲ ἀνάγλυφη σκηνὴ λατρείας, ποὺ εἶχαν βρεῖ κάτοικοι τῆς περιοχῆς. Φεύγοντας τὸ πῆρε μαζί του ὡς ἐνθύμιο στὴ Γερμανία. Πολλὰ χρόνια ἀργότερα, βρέθηκε στὴν Κνωσὸ ἓνα ἀκόμη κομμάτι ἀνάγλυφου ἀγγείου, ποὺ ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου μὲ ἀρκετὴ ὀξυδέρκεια συμπέρανε ὅτι κολλοῦσε μὲ τὸ θραῦσμα τοῦ Ringel. Ἐγραψε τότε στὸν στρατηγὸ, ποὺ εὐτυχῶς ἀνταποκρίθηκε θετικά, καὶ ἔτσι σήμερα τὰ δύο θραύσματα συγκολλημένα ἐκτίθενται στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου, ἀποτελώντας πολύτιμη μαρτυρία γιὰ τὴ λατρεία καὶ τὶς προσφορὲς στὰ μινωικὰ ἱερὰ κορυφῆς. Ἦταν τὸ πρῶτο αἰχμάλωτο ἀρχαῖο τῆς Κρήτης ποὺ παλιννοστοῦσε¹.

Ὅμως ἡ αἰχμαλωσία ἄλλων κρητικῶν ἀρχαίων κράτησε πολὺ περισσότερο. Σὲ στεγασμένους χώρους τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, μιὰ καὶ δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη τὸ Στρωματογραφικὸ Μουσεῖο, φυλάσσονταν δευτερεύοντα εὐρήματα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς στὴν περιοχή, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι δὲν εἶχαν σημαντικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀξία.

Κάποιος ἀπὸ τοὺς φρουροὺς, αὐστριακῆς καταγωγῆς, πῆρε φύγοντας δύο πῆλινα θραύσματα μὲ ἀνάγλυφες παραστάσεις. Τὸ ἓνα ἦταν θραῦσμα κρητικοῦ πίθου μὲ παράσταση καθιστῆς σφίγγας (διαστάσεις: πλάτος 0.18 καὶ ὕψος 0.12 μ.). Τὸ ἄλλο ἦταν τμῆμα πλάκας ἀπὸ ἐρυθρὸ πηλό, ποὺ ἔφερε ζῶνες μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση ἀπὸ βοοειδῆ, ἀντωπὰ λιοντάρια καὶ ἐμπέστους ρόδακες (διαστάσεις: ὕψος 0.31, πλάτος 0.165 καὶ πάχος 0.05-0.08 μ.). Καὶ τὰ δύο χρονολογοῦνται στὰ τέλη 7ου - ἀρχὲς 6ου π.Χ. αἰ. καὶ εἶχαν εὐτυχῶς καταγραφῆ καὶ φωτογραφηθῆ πρὶν χαθοῦν. Ἐτσι μπόρεσε νὰ τὰ δημοσιεύσει ὁ John Boardman².

Ἡ δημοσίευση αὐτὴ ὑπῆρξε σωτήρια, γιὰ τὴν ἀξία τῶν κομμάτων ποὺ εἶχαν καταλήξει ὡς «χρησιδάνειο» στὸ Μουσεῖο τοῦ Salzburg τῆς Αὐστρίας, τὸ ὁποῖο, σημειωτέον, δὲν διαθέτει ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ, ἀναγνωρίσθηκαν ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ ἴδιου Πανεπιστημίου Stefan Hiller, καὶ ἡ ταῦτιση ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ τὸν τότε Ἐφορο κ. Γιάννη Σακελλαράκη. Ἐτσι, στίς

1. Βλ. *Κρητικὰ Χρονικὰ* 17, 1963, πίν. ΙΣΤ'.

2. *The Annual of the British School at Athens* 57, 1962, 32-33, ἀρ. 2, 4, πίν. 4b, 5a.

8 Φεβρουαρίου 1988 τὰ δύο θραύσματα ἐπέστρεψαν στοὺς Μουσείον Ἡρακλείου καὶ τὸ γεγονός χαιρετίσθηκε ὡς εὐπρόσδεκτο δεῖγμα εὐαισθησίας τῶν Αὐστριακῶν συναδέλφων.

Ὅμως, κρητικὰ ἐνθῦμα θέλησαν νὰ πάρουν μαζί τους καὶ οἱ Σύμμαχοι! Ὁ Αὐστραλὸς ταγματάρχης James Wilson δελεάσθηκε ἀπὸ τὶς παράξενες μορφές τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων. Ἔτσι, πῆρε φεύγοντας τρία καταγεγραμμένα θραύσματα ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὴν Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου καὶ τὰ μετέφερε στοὺς σπῆτι του, στὴ μακρινὴ Πέρθη (Perth) τῆς Αὐστραλίας.

Ὁ Wilson πέθανε πρὶν ἀπὸ εἴκοσι χρόνια καὶ τὰ κομμάτια τῶν ἐπιγραφῶν βρίσκονταν παραπεταμένα στοὺς σπῆτι του, ὥσπου ὁ γιὸς του Derek Wilson³, ποὺ δὲν ἤξερε περὶ τίνος πρόκειται, σκέφθηκε νὰ τὰ χρησιμοποιήσῃ ὡς διακόσμηση μιᾶς πισίνας γιὰ πουλιά!

Ἐντελῶς τυχαῖα ὅμως παρακολούθησε στὴν τηλεόραση μία συνέντευξη τοῦ ὑφηγητῆ Κλασικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Δυτικῆς Αὐστραλίας δρος Norman Ashton, ποὺ μιλοῦσε γιὰ τὶς ἔρευνές του στοὺς Καστελλόριζο τῆς μακρινῆς Ἑλλάδας. Θυμήθηκε τότε τὶς ἐνεπίγραφες πέτρες μὲ τὰ παράξενα γράμματα καὶ τὶς ἔδειξε στὸν κ. Ashton, ὁ ὁποῖος ἐκπληκτος διαπίστωσε ὅτι οἱ δύο ἀπὸ αὐτὲς ταυτίζονταν μὲ δημοσιευμένες ἐπιγραφές τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ἐνῶ ἡ τρίτη, κρητικῆς προέλευσης καὶ αὐτὴ, ἦταν ἀδημοσίευτη.

Ἡ πρώτη ταυτίζεται μὲ τὴν *Inscriptiones Creticae* I, XVI, 17 ποὺ εἶχε βρεθεῖ στὸν Ἅγιο Νικόλαο (Λατῶ πρὸς Καμάραν), καὶ περιέχει μέρος τοῦ κειμένου συνθήκης μεταξὺ Λατῶν καὶ Ἑλευθερναίων τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. (ἀρ. εὐρ. 134, διαστάσεις: 0.23 × 0.17 × 0.05 μ.).

Ἡ δευτέρη ταυτίζεται μὲ τὴν *IC* III, IV, 5 ποὺ εἶχε βρεθεῖ στὴν Ἐρημούπολη (ἀρχαία Ἴτανο, στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τῆς Κρήτης), καὶ περιέχει μέρος τοῦ κειμένου συνθήκης μεταξὺ Ἰτάνου καὶ Ἱεραπύτνης, μὲ ἀναφορὰ καὶ στὸν βασιλεῖα Πτολεμαῖο τὸν IV Φιλοπάτορα, καὶ χρονολογεῖται στὸν 3ο π.Χ. αἰ. (ἀρ. εὐρ. 156, διαστάσεις: 0.135 × 0.22 × 0.09 μ.).

Ἡ τρίτη, μᾶλλον ἀδημοσίευτη, σώζει τὸ κατώτερο τμήμα τιμητικῆς ἐπιγραφῆς γιὰ τὰ μέλη κάποιας ἐβραϊκῆς οἰκογένειας τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. (διαστάσεις: 0.345 × 0.305 × 0.065 μ.).

3. Βλ. συνέντευξή του στὴν ἐφημερίδα «The Age» τοῦ Perth, τῆς 10 Φεβρουαρίου 1994.

Τὸ γεγονός πῆρε μεγάλη δημοσιότητα στὸν αὐστραλιανὸ Τύπο καὶ ὁ υἱὸς Wilson πρόθυμα δέχθηκε νὰ ἐπιστραφοῦν οἱ τρεῖς ἐπιγραφές στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου. Χάρη στὸ δραστήριο ἐνδιαφέρον τοῦ Προξένου κ. Θ. Πασσᾶ ξεπεράσθηκαν τὰ γραφειοκρατικά ἐμπόδια καὶ οἱ πέτρες γύρισαν δωρεὰν μὲ τὰ φτερά τῆς Ὀλυμπιακῆς ἀπὸ τὴν Ἀντιχθόνα στὴν Ἑλλάδα τὸν περασμένο Ἀπρίλιο.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ εὐαισθησία τῶν συναδέλφων τοῦ Perth εἶχε ἐκδηλωθεῖ ἔμπρακτα καὶ πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια, ὅταν μόνονι τους ἐπέστρεψαν εἴκοσι ἐννέα ἐφυαλωμένα βυζαντινὰ πινάκια πὸ εἶχαν ἀγοράσει, ὅταν τοὺς πληροφορήσαμε ὅτι ἦταν προϊόντα ἀρχαιοκαπηλίας ἀπὸ τὸ ναύγιο τῆς Ἀλοννήσου.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Β. ΚΡΙΤΖΑΣ

ΠΡΟΣΘΗΚΗ

Στὴ σελίδα 150 τοῦ τεύχους 31, 1994 τοῦ *Μέντορος* νὰ προστεθῆ ἡ ἐξήγηση: «Μονόφυλλο πὸ μοιραζόταν στοὺς Ἀγγλὸς σιραϊωτικούς, ἐπισκέπτες τῶν μουσείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωση».

ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

ΤΟ «ΔΗΜΟΣΙΟΝ ΣΗΜΑ»

ΤΗΣ ΣΕΜΝΗΣ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Πολλά σπουδαία έργα τέχνης, μαρμάρινα τεκμήρια για τὸν ἀρχαῖο βίον, δημόσιον καὶ ἰδιωτικόν, μένουσιν ἀκόμῃ μέσα στὴ γῆ, φυλαγμένα ἀπείραχτα μέσα στοὺς κόλπους τῆς. Εὐτυχῶς. Γιατί, μὲ τὴν οἰκοδομικὴ μανία τῶν ἡμερῶν μας ποῖος ξέρει τὴ ἀσπλαγχνὴ σκόρπιση θὰ πάθαιναν πολῦτιμα μνημεῖα, χωρὶς νὰ προφτάσουμε οὔτε κἀν ἱστορικὰ νὰ ἐπωφεληθοῦμε ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ πρόσφεραν.

Εἶναι κρίμα ὅτι παραλείγαμε, ὅσο ἀκόμῃ ἦταν μικρὴ ἢ πρωτεύουσα, νὰ ἐρευνηθῆ ὁ κῶρος ἀνάμεσα στὸν Κεραμεικὸ καὶ τὴν Ἀκαδημία, ὁ ἱερώτερος τῆς Ἀθῆνας ἕστερ' ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολιν. Τὸν εἶχε εὐλαβικὰ διαμορφώσει ἡ πολιτεία γιὰ νὰ περιλάβῃ τὰ ὅσα ὅλων ὅσοι ἐλάμπρυναν τὸ ὄνομά τῆς, εἴτε μὲ τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης, εἴτε μὲ θυσία τῆς ζωῆς των γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ὑπαρξὴν, τὴν τιμὴν, τὴν ἀκμὴν τῆς, τὴ σωτηρίαν τῆς δημοκρατίας (Θρασύβουλος), ἢ ἀγωνίστηκαν γιὰ τὴν ἐξανθρώπιση καὶ τὸ συγχρονισμὸ μερικῶν θεσμῶν (Κλεισθένης).

Ἡ λεωφόρος αὐτὴ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὸν ἔξω Κεραμεικόν, κοντὰ στὴ σημερινὴν Ἁγία Τριάδα. Σεμνὴ συντροφιά τῶν ἐρειπίων ἄλλοτε, ἀφίσαμε τὴν ἐκκλησία τοῦτη νὰ ὀγκωθῆ ἀσυγχώρητα καὶ νὰ σκιάσῃ τὸν Κεραμεικόν μὲ τὸ μέγεθός τῆς τὸ ἀπαράδεκτο καὶ μοιραῖα ἀνταισθητικόν (ἀφοῦ κανένας σημερινὸς ναὸς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ κρατήσῃ οὔτε ὑπόλοιπο ἀπὸ τὴ ζυγισμένη, τὴν ἀρμονικὴν θυζαντινὴν καλλιγραμμία).

Φαίνονται ἀρκετὰ, εἶναι ὅμως ἐλάχιστα τὰ ὅσα πολῦτιμα παραδίδει ὁ Πausanias γιὰ τὰ πολυάνδρια καὶ τοὺς ἀτομικοὺς τάφους ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ «δημόσιον σῆμα». Στὸν 2ον αἰῶνα μ.Χ. ποὺ ἔγραφε τὴν περιήγησίν του σεβαστὰ ὀνόματα θὰ εἶχαν οἰκοδομηθῆ, ὀνομαστοὶ τάφοι θὰ εἶχαν σκεπασθῆ μὲ παχειὰν ἐπίκωσιν. Πρέπει ἄρα νὰ φανταστοῦμε πολὺ πλουσιώτερον τὴν παράταξιν τῶν ἐπιθλητικῶν μνημείων, σημαντικώτερον τὸν ἀριθμὸ τῶν νέων τῆς Ἀθῆνας, ποὺ πρόσφεραν τὴ ζωὴ των ὑπακούοντας τοὺς νόμους τῆς: «*δηλοῖ δὲ ἀγαθοὺς σφᾶς ἐν τῷ πολέμῳ γενέσθαι*».

Ρητὰ λέει ὁ Pausanias ὅτι στὴν ὁδὸν αὐτὴ εἶχαν ταφῆ ὅσοι ἀνδραγάθησαν ὅπου εἶχε ταχθῆ ὁ καθένας: «*κατὰ τὴν ὁδὸν κεῖνται τινὲς ἐς Ἀκαδημίαν, καὶ σφῶν ἐστῆσιν ἐπὶ τοῖς τάφοις σπῆλαι τὰ ὀνόματα καὶ τὸν δῆμον ἐκάστου λέγουσαι*».

Πόση μεγαλοπρέπεια καὶ λευκὴν ὁμορφίαν θὰ εἶχαν οἱ γηλὲς αὐτὲς σπῆλες τὸ μαρτυροῦν μερικὲς ποὺ σώθηκαν καὶ φυλάγονται στὸ Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο

[Τὸ ἄρθρο αὐτὸ δημοσιεύτηκε σὲ δύο συνέχειες στὴν ἐφημερίδα «Ἐλευθερία», στὰ φύλλα τῆς 10 καὶ 24 Ἰανουαρίου 1959.]

(όδος Τροίσα). Μὲ τὴ νέα διαμόρφωσή του, γιὰ τὴν ὁποία δὴ μιλήσουμε ἄλλοτε, βρῆκαν ἐπὶ τέλους τὰ μνημεῖα τοῦτα στέγη καὶ πράσινες αὐλὲς ἀντάξιες τῆς ἱερότητάς των.

Σιγὴ καὶ σεβασμὸ μεταδίνει ἢ πάλλευκν ἑκείνη μαρμάρην στήλη μὲ τὰ ὀνόματα τῶν νέων ποὺ ἔπασαν στὸν Ἑλλησποντιο τὸ 440 π.Χ.: *ἔγ Χερρονέσω / ἾΑθηναίον: hoίδε / ἀπέθανον. ἐμ Βυζαντίω / ἾΑθηναίον: hoίδ[ε] / ἀπέθανον.* ἾΑκολουθοῦν, ζηλευτὰ μοιρασμένα σὲ δυὸ στίχους, τὰ ὀνόματα κατὰ φυλὲς καὶ κάτω-κάτω τὸ ποίημα, τὸ ἐπίγραμμα ποὺ τοὺς κλαίει καὶ τοὺς ὑμνεῖ, ἀρχίζοντας ἔτσι: *hoίδε παρ' ἑλλέσποντιον ἀπόλεσαν ἀγλαδὸν ἑβεν.*

Δὲν συγκινεῖ μόνον τὸ περιεχόμενο, ἢ ἀπλῆ, ὑπερήφανη ἀπαρίθμηση καὶ ὕστερα τὸ ποίημα. Μᾶς μαγεύουν κυρίως, πρὶν ἀκόμη τὰ διαβάσουμε, τὰ χαρακτηριστὰ γράμματα, αὐστηρὰ ἀκόμη, μὲ τὴν πρώϊμη κλασσικὴν ἀλυγισιά των. ἾΕχουν ἀκρίβεια, συμμετρία καὶ εὐγένεια, καθαρὰ ἀτικές. Πόσο λαμπρύνουν χωρὶς ἄλλη διακόσμηση τὴν ἀπλῆν αὐτὴ πλάκα!

Καμμιά λέξη θαυμασμοῦ, καμμιά περιγραφή ἢ ψυχικὴ ἀντίδραση δὲν συνοδεύει τὴν ἰστόρηση τοῦ Πausanías. ἾὍπως καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις προδίνεται καὶ ἐδῶ ἢ ἔλλειψη καλλιτεχνικῆς αἴσθησης ποὺ τὸν χαρακτηρίζει. ἾΑν καὶ ζοῦσε σὲ μιὰν ἐποχὴ κλασικιστικῆς ἀναδρομῆς, ὄχι ἄμοιρης ρομαντισμοῦ, εἶναι φανερὸ καὶ στὸ ἔργο του ὅτι εἶχε νεκρωθῆ πὰ στὸν 2ον αἰῶνα μ.Χ. τὸ παλαιὸ θαυμαστὸ ἔνστικτο γιὰ τὴ μορφή, ὅτι οἱ γραμματισμένοι ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι εἶχαν χάσει τὸ κυριώτερο χάρισμα τῶν θεῶν, δηλαδὴ νὰ βλέπουν.

Ἶ«Κεῖνται δὲ καὶ οἱ περὶ Κόρινθον πεσόντες». Πῶς νὰ συγκωρήσουμε τὸν λόγιον περιηγητὴ ὅτι δὲν ἀφιέρωσε οὔτε δυὸ λόγια, ἂν καὶ πιθανώτατα τὸ εἶδε, στὸ θαυμαστὸ ἐπιστέγασμα τοῦ μνημείου ποὺ μιὰ καλὴ τύχη τὸ ἔσωσε ἕως ἐμᾶς; ἾΘὰ ἦταν στημένο ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ, ὅπου καὶ βρέθηκε. Οἱ νέοι ποὺ ἐτάφηκαν ἔπασαν σὴ μάχη τῆς Κορίνθου, μιὰ ἀπὸ τὶς τόσες ὅπου ἾΕλλήνες ἀνδραγάθησαν ἐναντίον ἾΕλλήνων (394 π.Χ.).

ἾἩ βαρεῖα ὀριζόντια πλάκα, ἐκτεθειμένη τώρα στὸ ἾΑρχαιολογικὸ Μουσεῖο, ἔχει σὴν πρόσοψη ἕνα ἀνάγλυφο κόσμημα: ἀνθέμια, ρόδακες καὶ φύλλα λωτοῦ. Θαυμαστὰ ἀποδομένη στὸ μάρμαρο εἶναι ἢ πλαστικὴ ἔξαρσὴ των, ἢ φυτικὴ ἑκείνη πληθωρικότητα, ὑπαιγιμὸς στὸν ξαναγεννημὸ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ἀλλὰ καὶ μιὰ ἀνδικὴ προσφορὰ στοὺς θαμμένους.

Κυρίαρχο ὑγώνεται στὸ κέντρο τὸ ἀνθέμιο μὲ τὰ ἀντικρουστὰ φύλλα, τριγυρισμένο ἀπὸ φύλλα λωτοῦ, ὅλα στημένα πάνω στοὺς μίσχους τῶν λυγερῶν ἐλίκων. ἾΑπὸ τὴν κορυφὴ ἕως τὸ ἀκραιὸ ἀνθέμιο κατεβαίνουν τὰ περιγράμματα μὲ ρυθμικοὺς κλυδωνισμοὺς, συνοδευτικὰ τοῦ σχήματος τῶν πολύμορφων λουλουδιῶν.

Τὰ ὀνόματα τῶν παλληκαριῶν εἶναι χαραγμένα κάτω ἀπὸ τὸ κόσμημα: *Οἶδε ἱππεῖς ἀπέθανον ἐν Κορίνθω.* ἾΑνάμεσα στὰ ἄλλα ξαφνίζει ἕνα γνωστὸ ἀπὸ κάποιον ἄλλο πάγκαλο μάρμαρο: Δεξίλεως. Εἶναι φανερὸ ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μνημὲ ποὺ τοῦ ἔσπασε ἢ πόλη, κοινὸ μὲ τοὺς συστρατιῶτες του, ὕψωσαν καὶ οἱ δικοὶ του μέσα στὸν οἰκογενειακὸ τάφο τοῦ Κεραμεικοῦ τὸ ἔξοχο ἐκεῖνο, τὸ

γνωστό ανάγλυφο τοῦ Μουσείου τοῦ Κεραμεικοῦ μὲ τὸν καβαλλάρη νέον ποῦ ἔμελλε νὰ τὸν ὑμνήσῃ ζωηρὰ καὶ ἡ νεοελληνικὴ ποίηση (Παλαμᾶς).

Μεγάλην αἴσθηση προκάλεσε ὅταν βρέθηκε τὸ 1930, ἀπείραχτο στὴ θέση του, στὸ ἀκραῖο σύνορο τοῦ Κεραμεικοῦ πρὸς τὴν ὁδὸν Πειραιῶς, ἕνα ἄλλο δημόσιο, ὄχι ὁμῶς ἀθηναικὸ μνημεῖο, ὁ τάφος τῶν Λακεδαιμονίων.

Ἄναγνώριστηκε εὐκόλα γιατί ρητὰ λέει ὁ Ξενοφῶν στὰ *Ἑλληνικά* του: «Ἐνταῦθα καὶ ἀποθνήσκει Χαίρων τε καὶ Θίβρακος, ἄμφω πολεμάρχῳ, καὶ Λακράτης ὁ Ὀλυμπιονίκης καὶ ἄλλοι οἱ τεθαμμένοι Λακεδαιμονίων πρὸ τῶν πυλῶν ἐν Κεραμεικῷ». Ἔπεσαν τὸ 404 π.Χ. κοντὰ στὴ Μουνυχία τοῦ Πειραιῶς, στὴ μάχη ἐνάντια στους δημοκρατικούς τῆς Ἀθήνας, καὶ εἶναι πιθανὸ ὅτι ὁ Ξενοφῶν εἶδε μὲ τὰ μάτια του τὸ αὐστηρὸ μνῆμα.

Τὸ στεφάνωνε μιὰ μεγάλην πλάκα ἀπὸ μάρμαρο Ἵμπτου, ποῦ τμήμα της σώζεται ἀκόμη σήμερα στὴν ἀρχικὴ θέση. Τὰ ὀνόματα τῶν δύο πολεμαρχῶν εἶναι χαραγμένα σὲ λακωνικὸ ἀλφάβητο, θὰ εἶχε ὁμῶς πολὺ μεγαλύτερο μᾶκρος ἢ πλάκα, ἀφοῦ ἔπρεπε νὰ περιλάβῃ τὰ ὀνόματα καὶ τῶν ἄλλων θαμμένων. Οἱ δεκατρεῖς σκελετοὶ ποῦ βρέθηκαν μέσα στὸν τάφο ἔδωσαν ἀφορμὴ σὲ ξεχωριστὲς πραγματεῖες καὶ προκάλεσαν πολλὰς ὑποθέσεις.

Ὅμοια ἀπλὰ ἐπιτεγνάσματα πολυανδρίων σὰν αὐτὸ τῶν Λακεδαιμονίων—ποῦ τὸ σεβάστηκαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἂν καὶ εἶχε στηθῆ ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους των— δὲν εἶχαν συχνὰ κανένα γλυπτὸ στολίδι, ἀλλὰ καί ἴσως συγκινητικώτερο: Ἐνα ἐπίγραμμα. Ἐνα ποίημα, συνθεμένο μάλιστα ὄχι σπάνια ἀπὸ κάποιον σπουδαῖο ποιητῆ.

Ἀπὸ τὰ περισσότερα φημισμένα εἶναι τὸ ἐπίγραμμα τὸ χαραγμένο σὲ ἐπιτέγασμα τοῦ πολυανδρίου τῶν παλληκαριῶν τῆς Ἀθήνας ποῦ ἔπεσαν στὴν Ποιτίαια τὸ 432 π.Χ. Στιῆθηκε καὶ αὐτὸ κάποτε στὸν Κεραμεικὸ, ἢ πλάκα βρίσκεται τῶρα στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο: *αἰθέρ μεμ φσυχὰς ὑπεδέχσατο, σὸμ[ατα δὲ χθὸν] / τῶνδε*.

Καὶ ἴσπερ' ἀπὸ μερικοὺς στίχους ποῦ ἐξαίρουν τὴν προσφορά τῶν ἀκολουθεῖ ἢ ἔκφραση τοῦ πόνου τῆς πόλης γιὰ τὰ χαμένα παιδιά της: *ἄνδρας μεμ πόλις ἠέδε ποθεῖ καὶ δῆ[μος Ἐρεχθέος], / πρόσθε Ποτειδαίας ἠοὶ θάνον ἐμ πρ[ο]μάχοις / παῖδες Ἀθηναίων· φσυχὰς δ' ἀντίρρο[π]α θέντες / ἐ[λλ]ᾶχσαντ' ἀρετὸν καὶ πατρ[ίδ] εὐκλ[έ]ϊσαν*.

Ὅλη ἡ λιτὴ εὐγένεια τοῦ κλασσικοῦ ἀνθρώπου, μιὰ θλίψη κυριαρχημένη, ὅπως στίς ἐπιτύμβιες στῆλες, χαρακτηρίζουν τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο: «Ὁ αἰθέρας δέχτηκε τίς γυχὲς των, ἢ γῆ τὸ σῶμα των».

Δὲν εἶναι ἀσπίρηκτη ἢ ἀπόδοση τοῦ ἐπιγράμματος τούτου στὸν Εὐρύπιδη, ὅπως οὔτε ἡ συσχέτιση μὲ τὸν Σοφοκλῆ ἐνὸς ἄλλου παλαιότερου, σπάνιου στὴ διατύπωση καὶ ἀληθινὰ τραγικοῦ.

Τὸ 1930 βρέθηκαν στὴν ὁδὸ Πειραιῶς τρεῖς στενές, ἀλλὰ βαρεῖες μαρμάρινες πλάκες, ποῦ ἦταν φανερὸ ὅτι ἀνήκαν στὸ ἴδιο μνημεῖο, ἕνα ἐπιτέγασμα πολυανδρίου. Στὸ πάνω τμήμα τῆς καθεμῆς ἦταν χαραγμένο σὲ στίχους ἕνα ἐπίγραμμα τόσο μοναδικὸ στὴν ἔκφραση, ὥστε πολλὰ γράφθηκαν γι' αὐτὸ ἀπὸ κορυφαίους ἐπιγραφικούς καὶ φιλολόγους.

Τὸ παράξενο εἶναι ὅτι παρουσιάζεται κάποιος ποῦ μιλάει στοὺς ἀδικοσκοτωμένους: *τλέμονες ἡοῖον ἀγῶνα μάχης τελέσαντες ἀέλπ[το] / φσυχὰς δαιμονίος δλέσατ' ἐμ πολέμῳ*.

Στὶς ἀκόλουθες γραμμὲς γίνεται ὑπαινιγμὸς γιὰ μιὰ παγίδα ποῦ τοὺς ἔσπασε, δίνοντας ἓνα διαφορῶμενο χρῆσμο, κάποιος ἀπὸ τοὺς δαίμονες, τοὺς «ἡμιθέους».

Εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὴ σήμερα ἡ γνώμη τοῦ πρώτου ἐκδότη τῆς ἐπιγραφῆς ὅτι τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὸ πολυάνδριο τῶν ἀδικοσκοτωμένων ἐκείνων νέων στὴ μάχη τῆς Κορωνείας (447 π.Χ.). Τολμίδης λεγόταν ὁ ἀρχηγὸς τῶν καὶ χάθηκε μαζὺ μὲ χίλια παλληκάρια, ὅταν γυρίζοντας ἀπὸ τὴ Χαιρῶνεια, ἔπασαν σὲ μιὰ ἐνέδρα τῶν Βοιωτῶν καὶ ἀφανίστηκαν οἰκτρά.

Ἐν τῷ Παισανίας λέει ρητὰ ὅτι στὸν Κεραμεικὸ ἔθαγαν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς τόσους νεκροὺς (φυσικὰ ὕστερ' ἀπὸ σπονδὲς ποῦ τοὺς ἐπέτρεγαν νὰ τοὺς σπκώσουν ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς μάχης). Ἀπ' ὅσα ἱστοροῦν ὁ Θουκυδίδης, καθὼς καὶ ὁ Πλούταρχος στὸν *Βίῳ* τοῦ Περικλῆ, διακρίνεται πόσο βαθεῖα οἰκτὰ ἔρριξε πάνω στὴν Ἀθήνα τὸ ἀνέλπιστο τοῦτο δυστύχημα.

Ποῖος ὅμως νὰ εἶναι ἐκεῖνος ποῦ μιλάει ἔτσι ἀσυνήθιστα στοὺς νεκροὺς: «Σεῖς δυστυχιόμενοι νέοι πόσο ἀγωνιστήκατε στὴ μάχη γιὰ νὰ χάσετε ἔτσι ἀνέλπιστα τὴς ζωῆς σας». Σύμφωνανα μὲ μιὰ τελευταία γνώμη τὰ λόγια ἔρχονται ἀπὸ τὸ θεὸ ποῦ ἓνα ἔξοχο ἄγαλμά του θὰ ἦταν στημένο πάνω ἀπὸ τὸ ἐπιστέγασμα: ἀπὸ τὸν Ἑρμῆ, τὸν γυχοπομπό.

Ἐπάρκουν ἀρκετὰ ἀντίγραφα τοῦ ἔργου, τὸ ἓνα τόσο ἐξαίσιο, ὥστε δίκαια ὑποτέθηκε ἀπὸ σπουδαίους ἀρχαιολόγους ὅτι δημιουργὸς τοῦ πρωτοτύπου ἦταν ὁ Φειδίας. Ὁ θεός, γυμνὸς καὶ ὠραῖος, φορεῖ τὸν πέτασσο καὶ κρατώντας τὴ κλαμύδα, σκύβει τὸ κεφάλι μὲ ἀπερίγραπτη θλίψη. Προτείνοντας τὸ χέρι ἐλαφρά, μὲ μιὰν ἀπαλότητα ἀληθινὰ κλασσικὴ καλεῖ τοὺς νεκροὺς, τοὺς χίλιους νέους, νὰ τὸν ἀκολουθήσουν. Ποῦ ἄλλοῦ παρὰ σὺς ὄχθες τοῦ Ἀχέροντα, γιὰ νὰ περάσουν σὴν ἀντίπεραν ὄχθη, ἐκεῖ ὅπου κινοῦνται μόνο τὰ «εἶδωλα καρότων», ἀπ' ὅπου δὲν ὑπάρχει ἐπιστροφή.

Καμμὶ ἐλπίδα, καμμὶ παρηγοριὰ δὲν ἐκφράζεται στὸ ἐπίγραμμα, εἴτε στὸ ἄγαλμα. Μὲ μιὰν ἄφατη συμπόνια ξεσποῦν καὶ τὰ δυὸ σ' ἓναν ἐλεγειακὸ, ἀλλὰ δαμασμένο θρῆνο.

Σοφοκλῆς καὶ Φειδίας. Σ' αὐτοὺς τοὺς δύο, στὸν ποιητὴ τῶν στίχων καὶ στὸν ἀνδριαντοποιό, ἀνέθεσε ἡ Ἀθήνα ν' ἀπαθανάτισε τὰ ἀξιοδρήνητα παλληκάρια. Ἀπὸ τὴν γυχικὴ συντριβὴ τῶν, ποῦ ἀπκχοῦσε καὶ τῆς πολιτείας τὸ δράμα, βγῆκαν μερικὲς γραμμὲς ἀσυνήθιστης δυνάμειος καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ καὶ πιὸ θεϊκὰ ἀγάλματα τοῦ Ἑρμῆ.

Ἐχομε νὰ ποῦμε καὶ ἄλλα γιὰ τὰ πολυάνδρια στὸ ἐρχόμενο σημεῖωμα.

Ἡ μεγάλη λεωφόρος ποῦ περιεῖχε τοὺς τάφους τῶν πολεμιστῶν καὶ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς Ἀθήνας (Πολυάνδριο, τὴν ἔλεγαν ἀργότερα οἱ Ἀθηναῖοι) ξεκινοῦσε, εἶδαμε στὸ προηγούμενο σημεῖωμα, ἀπὸ τὸν λεγόμενον «ἔξω Κεραμεικὸ» ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ Δίπυλο καὶ ἔφτανε ἔως πέρα σὴν Ἀκαδημία.

«Τιθέασιν οὖν ἐς τὸ δημόσιον σῆμα, ὃ ἔστιν ἐπὶ τοῦ καλλίστου προασίου τῆς πόλεως, καὶ αἰεὶ ἐν αὐτῷ θάπτουσι τοὺς ἐκ τῶν πολέμων, πλὴν γε τοὺς ἐν Μαραθῶνι· ἐκεῖνων δὲ διαπρεπῆ τὴν ἀρετὴν κρίναντες αὐτοῦ καὶ τὸν τάφον ἐποίησαν» (Θουκυδίδης).

Ἐκ τῆς ἄλλης, τῆς μικρότερης, τῆς «Ἱερὰ Πύλη» τοῦ Κεραμεικοῦ ἄρχιζε ὁ πομπικὸς δρόμος πρὸς τὴν Ἐλευσίνα, ἢ Ἱερὰ Ὀδός (αὐτὴ ποὺ ἀνίερα τὴν ἀφίσαμε νὰ βεβηλωθῆ ἀπὸ καπνεῖα, ἀπὸ σανοπωλεῖα, ἀπὸ ἐργαστάσια, ἀπὸ καπνοδόχους, ἀπ' ὅ,τι γίνεται πρὸ ἀγοραῖο καὶ πρὸ ἀντίθετο πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς. Ὅμοιοι ἐξευτελισμὸ μιᾶς τέτοιας ἀρχαίας κληρονομίᾶς δὲν δὴ τὸν ἀνέχονταν ποτε οἱ Ἱταλοὶ ἔξω ἀπὸ τὴ Ρώμη —ὀφείλουμε νὰ τὸ ἀναλογιστοῦμε σοβαρᾶ).

Τὸ μᾶκρος τῆς λεωφόρου πρὸς τὴν Ἀκαδημία τὸ ὑπολογίζουσι γύρω σὶ 800 ἢ 1000 μέτρα. Ποιὰ ὄμως ἦταν ἡ διάταξη τῶν τάφων, τῶν μνημείων καὶ τῶν σπηλιῶν αὐτὸ δὲν παραδόθηκε, οὔτε μποροῦμε νὰ τὸ ξέρουμε. Σύμφωνα μὲ μιὰ γνώμη, τὸ σῆμα τραβοῦσε παράλληλα πρὸς τὴ λεωφόρο· ἄλλοι ὑποστηρίζουσι ὅτι δύο δρόμοι, ἕνας ἀπὸ κάθε μεριά, πλαισίωναν τοὺς τάφους. Τὸ πρῶτο συνταιριάζεται καλύτερα μὲ τὸν δρομικὸ ἀγῶνα ποὺ γίνεται ἐκεῖ μιὰ φορὰ τὸ χρόνο: «*Διαίτησι δ' [ὁ πολέμαρχος] ἀγῶνα τὸν ἐπιτάφιον τοῖς τετελευτηκόσιν ἐν τῷ πολέμῳ, καὶ Ἀρμοδίῳ καὶ Ἀριστογείτονι ἐναγίσματα ποιεῖ*», λέει ὁ Ἀριστοτέλης στὴν πολύμηνη *Ἀθηναίων πολιτεία* του.

Τὴν κυριώτερη τελετὴ τοῦ ἐπιταφίου αὐτοῦ ἀγῶνα τὴν ἀποτελοῦσε ἡ λαμπαδοδρομία, καθὼς καὶ ἡ ὀπλοδρομία τῶν ἐφήβων. Οἱ νέοι ἔπαιρναν τὴ φλόγα ἀπὸ τὸ βωμὸ τοῦ Προμηθεῖα στὴν Ἀκαδημία καὶ ὤφειλαν νὰ τὴ φέρουν τρέχοντας ἔως τὴν πόλιν. Ἄν καὶ εἶναι πιθανώτερο ὅτι ἕνας καὶ μόνος ἦταν ὁ μακρὺς δρόμος, εἶναι δύσκολο νὰ παραιτηθοῦμε ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῶν ὀλάνθιστων μνημείων καὶ τῶν πάλλευκων σπηλιῶν στὴ μέση καὶ μιὰ λεωφόρο ἀπὸ κάθε μεριά.

Μιὰ φορὰ τὸ χρόνο γίνονταν στὸν ἔξω Κεραμεικὸ καὶ οἱ ἐπίσημες ταφές τῶν πεσόντων, ὅπως ἰστορεῖ ὁ Θουκυδίδης στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Ἐπιταφίου. Ἡ συγκέντρωση τῶν λαρνακῶν καὶ ἡ ἐκφώνηση τῶν λόγων γινόταν ὅχι μακριὰ ἀπὸ τὴν κύρια εἴσοδο στὴν πόλιν, τὸ Δίπυλο. Ἐκεῖ κοντὰ ἀποκαλύφθηκαν πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο, στὶς ἀνασκαφές τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου, διάσπαρτες βαθειὲς ὀπές, ποὺ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐρμηνευθοῦν μὲ τὴν ὑπαρξὴ μονίμων μνημείων. Ἔτσι μοιραῖα πρόβαλε ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἐδῶ εἶχαν σπηθῆ οἱ πάσσαλοι γιὰ τὸ ἰκρίωμα ὅπου στέκονταν οἱ λάρνακες τῶν νεκρῶν, καθὼς καὶ γιὰ τὸ βῆμα ὅπου στάθηκε κάποτε ὁ Περικλῆς γιὰ νὰ τοὺς ὑμνήσῃ.

Ἡ διαμόρφωση τοῦ δημοσίου σήματος ἔχει τὶς ἀρχές τῆς στὴ συνήθεια τῶν ἀρχαίων νὰ θάβουν τοὺς νεκροὺς ἔξω ἀπὸ τὶς πύλες τῆς τειχογυρισμένης πολιτείας. Θὰ ἔβλεπαν τὰ μνήματα οἱ περαστικοὶ καὶ οἱ στρατοκόποι, δὴ συμπονοῦσαν τοὺς θαμμένους ποὺ στερήθηκαν, πολλοὶ μάλιστα πρόωρα, τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, δὴ συλλογίζονταν τοὺς ὀρφανισμένους συγγενεῖς —ποιὰ καλύτερη παρηγοριὰ γιὰ τοὺς τελευταίους; «*Χαίρετε οἱ παριόντες, ἐγὼ δὲ θανῶν κατὰκειμαι*», λένε συχνὰ μερικὲς ἀπλὲς ἐπιτάφιες πλάκες ποὺ ἐσώθηκαν ἔως ἐμᾶς.

Τις καλύτερες θέσεις, κοντά στις πύλες, τις είχαν καταλάβει οι επιφανείς οικογένειες, όχι πάντα έξω από το Δίπυλο. Άρκετά μακριά από μίαν άλλη πύλη, την Άχαρνική, 2 χιλιόμετρα έξω από το τείχος, ήταν οι τάφοι της οικογένειας του Σοφοκλή. Κοντά στη Μελιταία πύλη (του δήμου Μελίτη, στο μνημείο Φιλοπάππου) βρίσκονταν τα όνομαστα Κιμώνεια μνήματα. Ο τάφος του Σωκράτη (πόσο απέριτη, με ώραϊα χαρακτά γράμματα πρέπει να ήταν ή στήλη του!) δεν ήταν κοντά στον Κεραμεικό, αλλά στο δρόμο προς τον Πειραιά, δίπλα σε μιὰ γάργαρα θρύση.

Παλαιότερες γεωμετρικές ταφές ανακαλύφθηκαν μέσα από τις πύλες του Κεραμεικού, στις Άμερικανικές ανασκαφές της αρχαίας Άγορας, όπως και του Γερμανικού Ίνστιτούτου· είναι φυσικό ότι χρησιμοποιήθηκε ο χώρος έξω από τις πύλες και στις κατοπινές εποχές. Όμως η διαμόρφωση του δημοσίου σήματος την ευνόησε το κοσμολόγητο τείχος με το όποιο, στο πείσμα της Σπάρτης, έζωσε την πόλη ο Θεμιστοκλής.

Δεν πρόφτασε ωστόσο αυτός να επινοήσει το μεγάλο κρατικό νεκροταφείο, αλλά ένας άλλος, Άθηναιός και έξοκίν, αν και φιλολάκων· μεγαλοφάνταστος, ανοιχτοχέρης, χαροκόπος και «φιλοπότης», ήρωικός, «πρός τους θαρβάρους λαμπρός», αλλά και πρῶτος στα πολιτικά («*τῶ τρόπῳ πολὺ τὸ γενναῖον καὶ ἀληθὲς ἐνυπάρχειν*»), ἀριστοκράτης, αλλά και φίλος του λαού, «*λαμπρὸς καὶ ἀνδρώδης*», με πλούσια οὐλη κόμη, «*ἀνὴρ θεῖος καὶ φιλοξενώτατος*» — όπως τον περιγράφει ο Πλούταρχος στον συναρπαστικὸν ἐκεῖνο *Βίον* του, ο Κίμων.

Πολλαπλῶς ήταν τὰ εἶδη τῶν τάφων που ἀποτελοῦσαν τὸ δημόσιο σῆμα: ὀμαδικοὶ τάφοι πολεμιστῶν. Τὰ ὀνόματά των ήταν καραγμένα κατὰ φυλές πάνω σε λευκὲς μαρμάρινες στήλες. Τάφοι συμμάχων που ἔπεσαν ἢ πέθαναν ἐδῶ. Τάφοι ἐξόκων ἀνδρῶν που εἰμίψαν και ἐδόξασαν τὴν Ἀθήνα. Τάφοι Προξένων, σὰν τοὺς δύο που οἱ στήλες των βρίσκονται πάντα στο νεκροταφείο του Κεραμεικού. Τάφοι δούλων που ἀνδραγάθησαν μαζί με τοὺς δεσπότες των και ἀξιῶθηκαν νὰ ταφῶν κοντὰ των.

Εἶδαμε στο προηγούμενο σημεῖωμα μερικὰ μαρμάρινα ὑπόλοιπα ἀπὸ τις δημόσιες ταφές, ἐπιγράμματα και ἕνα γλυπτὸ ἐπίδημα. Πῶς ὅμως νὰ μὴν ἀναζητήσουν και ἄλλα, ἀνάμεσα στα γνωστὰ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα, ὅσοι ξέρουν τὴν ἱερότητα τῶν μνημάτων ἐκείνων; Μὲ τὸ δημόσιο σῆμα ἔχει συνδεθῆ ὄχι ἀδικαιολόγητα ἕνα ἀπὸ τὰ καλύτερα τῆς μεταφειδιακῆς ἐποχῆς, φυλαγμένο σε μιὰ ἀπὸ τις δύσκολα προσιτὲς συλλογὲς τῆς Ρώμης, στὴ Βίλλα Ἀλμπάνι.

Ἕνας νέος Ἀθηναῖος ἱππέας ὀρθῶνεται γιὰ νὰ δώση τὸ θανάσιμο κτύπημα σ' ἕναν πεσμένον ἐχθρό, ὄχι κανέναν βάρβαρο, ἀλλὰ σ' ἕναν Ἕλληνα, νέον και ώραϊον ὅπως αὐτός.

Ἄσυνειδίστο εἶναι ὅτι δηλώνεται ἀριστερὰ και τὸ τοπίο: ἕνας βράχος, τὸ ὕψωμα ὅπου γίνεται ἡ μάχη, τονισμένο χωρὶς ἄλλο στὴν ἀρχαιότητα με ζωνρὰ χρώματα.

Τὴν προχωρημένη τεχνικὴ τοῦ ἀναγλύφου τὴ μαρτυροῦν τὰ τέσσερα ἐπάλληλα πεδία που τὸ ἀποτελοῦν. Στὸ ἀκρότατο βρίσκεται ὁ πεσμένος πολεμιστής, λίγο πὶθ πίσω, σε μικρότερη ἀναγλυφικὴ ἔξαρση εἶναι ὁ νικητής, τὸ ἄλογο και, ἐντελῶς πρόστυπη στὸ βάθος, ἡ κλαμύδα τοῦ ἱππέως.

Τὸ ὄνομα τοῦ Φειδία ἀναφέρθηκε ὄχι ἀδικαιολόγητα ἀπὸ σημαντικούς ἀρχαιολόγους. Ἐκτὸς τῆς δημιουργίας τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνα κατὰ γὰρ τὴν ἀπολλώνεια ὁμορφιὰ τῶν νέων, ἡ στάση τοῦ ἐπιθεμένου. Τὸ ἀνέμισμα ὡστόσο τῆς χλαμύδας, ἡ ὑγρότητα τοῦ κιῶνα, ἡ σχεδὸν ζωγραφικὴ, ὄχι ἄμοιρη καὶ ἀπὸ ἐκζήτηση, σύγχυση στὰ περιγράμματα, δείχνουν ὅτι, ἂν ἐμαθίτεψε τὸν Φειδία ὁ λαμπρὸς δημιουργὸς τοῦ ἔργου, ἐτράβηξε ὅμως δικό του δρόμο. Ἐκτὸς τῆν προσέγγιση μ' ἐκεῖνον κατὰ γὰρ τὴν ὑψηλὴ εὐγένεια καὶ ἡ πνοὴ τοῦ ἀναγλύφου.

Εἶναι τρομερὸ νὰ σκεφθοῦμε ὅτι πολλὰ παρόμοια ἔργα ποὺ ἀγλαίζαν τὸ δημόσιο σῆμα θὰ χάθηκαν γιὰ πάντα. Ὅσο γιὰ τὸ ἀνάγλυφο τῆς Βίλλα Ἀλμπάνι, ἡ ὑπόνοια ὅτι ξεριζώθηκε καὶ μεταφέρθηκε στὴν Ἰταλία στὸ κούρσεμα τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸν Σύλλα, δὲν εἶναι ἀσιγήτητα.

Τὰ περισσότερα μνημεῖα τοῦ δημοσίου σήματος ποὺ ἀναφέρει ὁ Παισαυνίας εἶναι ὁμαδικοὶ τάφοι πολεμιστῶν, νέων ποὺ ἔπεσαν στὰ διάφορα πεδία, ἀλλὰ καὶ κενοτάφια ὅσων χάθηκαν σὲ μακρινὲς ἐπιχειρήσεις. Ἐκτὸς τῶν ταφῶν τῶν ποιητῶν, φιλοσόφων, ρητόρων καὶ καλλιτεχνῶν κ.ἄ., ἀναφέρει ὁ περιγητὴς μόνον τοῦ Χρυσίππου, τοῦ Ζήνωνος, τοῦ ζωγράφου Νικίου («*ζῶα ἄριστος γράμαι τῶν ἐφ' αὐτοῦ*»), τοῦ ἀναμορφωτοῦ Ἐφιάλτου, τοῦ πολιτικοῦ Λυκούργου.

Κάπου κοντὰ θὰ ἦταν θαμμένοι οἱ τυραννοκτόνοι, ὁ Ἀρμόδιος καὶ ὁ Ἀριστογείτων. Στὸ ξεκίνημα τοῦ σήματος συναντοῦσε κανεὶς τοὺς τάφους τοῦ Θρασυβούλου, τοῦ Περικλέους, τοῦ Χαβρίου καὶ τοῦ Φορμίωνος, καθὼς καὶ τοῦ παλαίου Κλεισθένη.

Δὲν λείπει ἂν ἐτάφηναν ἐδῶ ἢ ἀλλοῦ ὁ Σόλων, ὁ Πολύγνωτος, ὁ Εὐριπίδης, ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Παρράσιος, ὁ Μένανδρος, ὁ Πραξιτέλης καὶ τόσο ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἐμεγαλουργήσαν στὴν Ἀθῆνα μὲ ἔργα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης. Ὑστερ' ἀπὸ τὴν γυμνή ἀπαρίθμηση θερμαίνεται μόνον ὁ Παισαυνίας μπροστὰ στὴν Ἀκαδημία. Ἐδῶ θρῖσκεται, λέει, ὁ τάφος τοῦ Πλάτωνος. Πρὶν νὰ ἀνατεῖλη ἡ ἡμέρα ποὺ θὰ πῆγαινε νὰ μαθητεύσει εἶδε ὁ Σωκράτης στὸ ὄνειρό του ὅτι ἕνας κύκνος πέταξε στὸν κόρφο του: «*Ἔσσι δὲ κύκνω τῷ ὄρνιθι μουσικῆς δόξα*».

Δὲν εἶναι ἴσως γνωστὸ σὲ πολλοὺς ὅτι ἕως ἐδῶ καὶ λίγες δεκαετίες ἡ περιοχὴ τῆς Ἀκαδημίας, ὅπου τελείωνε τὸ δημόσιο σῆμα, κρατοῦσε μαζὺ μὲ τὴν ἐρημικὴν ὁμορφιὰ καὶ τὸ ἀρχαῖο τῆς ὄνομα: Καθῆμια λεγόταν, ὅπως στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ἀπὸ τοὺς λαϊκοὺς ἀνθρώπους ποὺ κατοικοῦσαν ἀραιὰ ἐκεῖ γύρω, ἀνάμεσα σὲ ἐλαιόδενδρα καὶ σὲ πορτοκαλιές.

Ὅπως τὴν ἀφῆσαμε νὰ γίνῃ σήμερα ἀγοραία καὶ ἀκατάστατη, δὲν τολμάει κανεὶς νὰ προτείνῃ ὅτι χρωστᾶμε τουλάχιστον νὰ διαμορφώσουμε σ' ἕνα σημεῖο τῆς μιᾶς πλατείας μὲ κάποιον μνημεῖο τοῦ Πλάτωνα. Θὰ ἦταν ἐξ ἄλλου, εἶναι πρόθυμοι πολλοὶ νὰ τὸ προεικάζουν, τόσο ἀνάξια του ὅσο ὅλα ἐκεῖνα τὰ σημεῖα δημόσια γλυπτὰ ποὺ διασύρουν τὴν πρωτεύουσα καὶ τὴ νεοελληνικὴ γλυπτικὴ.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ
ΤΟΥ ΕΒΔΟΜΟΥ ΤΟΜΟΥ ΤΟΥ ΜΕΝΤΟΡΟΣ (1994)

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΤΑΙΡΟΥΣ

1, 29-30, 187-188

ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ

Τὸ Ἔργον τοῦ 1993 31· Δωρεὲς πρὸς τὴν Ἑταιρεία 31, 193· Α΄ Τακτικὴ Γενικὴ Συνέλευσις τοῦ 1993 32-57· Β΄ Τακτικὴ Συνέλευσις τοῦ 1994 56-57· Τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιον (1994-1997) 57· Ἡ Τέταρτη Διεθνὴς Συνάντησις γιὰ τὰ Μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως 189-190· Ἡ Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης 190-193· Ἀποχωρήσεις ὑπαλλήλων 193

ΑΓΓΕΛΙΑΙ

Συνεδρία τῶν ἐταίρων 57

ΠΕΝΘΗ

René Ginouès 194-196· Σέμνη Χ. Καρούζου 197

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ἀρχαία ἑλληνικὴ χρονολογία καὶ χρονογραφία 198-207

ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ

Ἐυπειτιόνων τύχαι 58-59· Ἡ προστασία τῶν χριστιανικῶν μνημείων 208-209· Ὁ Βύρων καὶ τὸ Μεσολόγγι 210

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Ἀφιέρωμα στὸν Ἰωάννη Τραυλὸ 3-28· Οἱ ἀρχὲς τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας στὴν Ἑλλάδα 60-65· Ρολόγια τῆς Ἀθῆνας 66-68· Ἀφιέρωμα στὴ 12 Ὀκτωβρίου 1944, ἐπέτειο τῆς Ἀπελευθέρωσης, καὶ στὴν ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας κατὰ τὰ ἔτη 1940-1944 69-185· Ἀρχαίων νόστοι 211-214

ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

Σέμνης Καρούζου, Τὸ «δημόσιον σῆμα» 215-221

ΕΙΚΟΝΕΣ

2-3, 7-9, 12, 15, 17, 30, 43, 65-68, 70, 74-76, 79-80, 86-93, 102, 104-105, 107-109, 111-116, 126, 132-133, 136, 138-142, 144, 148-150, 153-159, 161, 163-167, 169, 171, 179, 181, 188, 194, 197, 209

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1994

Γ' Επιστημονική Συνάντηση για την 'Ελληνιστική Κεραμική, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991, Θεσσαλονίκη (2 τόμοι, κείμενο + 291 πίνακες)

BAE άρ. 137, 28 × 21 εκ., σελίδες 396

Με 30 εικόνες

ISSN 1105-7785

ISBN 960-7034-34-4

ΜΑΝΟΛΗ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ

Βεργίνα ΙΙ. 'Ο «τάφος τής Περσεφόνης»

BAE άρ. 138, 28 × 21 εκ., σελίδες 158

Με 40 εικόνες και 12 χρωματιστούς πίνακες

ISSN 1105-7785

ISBN 960-7034-33-6

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Θ. ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΥ

'Η προϊστορική κατοίκηση τής Ελλάδος

και η γένεσις του 'Ελληνικού 'Εθνους τόμος Α'

BAE άρ. 139, 24 × 17 εκ., σελίδες 775

Με 35 εικόνες

ISSN 1105-7785

ISBN 960-7036-42-5

ALEXANDER PAPAGEORGIOU-VENETAS

Athens: The Ancient Heritage and the Historic Cityscape in a Modern Metropolis

BAE άρ. 140, 31 × 30 εκ., σελίδες XXIII + 445

Με 457 εικόνες

ISSN 1105-7785

ISBN 960-7036-41-7

ΜΑΝΟΛΙΣ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

Vergina II. The «Tomb of Persephone»

BAE άρ. 142, 28 × 21 εκ., σελίδες 147

Με 40 εικόνες και 12 χρωματιστούς πίνακες

ISSN 1105-7785

ISBN 960-7036-42-5

ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ

'Ακρωτήρι Θήρας.

Οί τοιχογραφίες τής Δυτικής Οικίας

BAE άρ. 143, 28 × 21 εκ., σελίδες 420

Με 64 εικόνες, 60 μαυράσπρους, 81 χρωματιστούς και 17 αναδιπλούμενους πίνακες

ISSN 1105-7785

ISBN 960-7036-43-3

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Τά αρχαία τής Ελλάδος κατά τον Πόλεμο 1940-1944

BAE άρ. 144, 24 × 17 εκ., σελίδες 116

Με 53 μαυράσπρους και 5 χρωματιστούς εικόνες

ISSN 1105-7785

ISBN 960-7036-44-1

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΟΡΛΑΝΔΟΥ

'Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική τής μεσογειακής λεκάνης (ανάτύπωση)

BAE άρ. 36, 24 × 17 εκ., σελίδες 771

Με 549 εικόνες και 2 πίνακες

ISSN 1105-7785

ISBN 960-7036-35-2

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΟΡΛΑΝΔΟΥ

Τά υλικά δομής τών 'Αρχαίων 'Ελλήνων

και οί τρόποι εφαρμογής αὐτῶν (ανάτύπωση)

BAE άρ. 37, 24 × 17 εκ., σελίδες 465

Με 469 εικόνες

ISSN 1105-7785

ISBN 960-7036-37-9

ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗ

Καλλιέργης. 'Ολης Θεσσαλίας

ἀριστίος ζωγράφος (ανάτύπωση)

BAE άρ. 75, 28 × 21 εκ., σελίδες 175

Με 83 μαυράσπρους και 22 χρωματιστούς πίνακες

ISSN 1105-7785

ISBN 960-7036-36-0

'Αρχαιολογική 'Εφημερίς 1992 (τόμος 131)

28 × 21 εκ., σελ. 216

Με 118 εικόνες

ISSN 1105-0950

Τὸ 'Εργὸν τής 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας κατὰ τὸ 1993 (τόμος 40)

24 × 17 εκ., σελίδες ισ' + 129

Με 107 μαυράσπρους και 11 χρωματιστούς εικόνες

ISSN 0570-6211

Πρακτικά τής 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας τοῦ ἔτους 1991 (τόμος 146)

24 × 17 εκ., σελίδες λε' + 398

Με 89 εικόνες και 223 πίνακες

ISSN 1105-0969

'Ο Μέντωρ

'Ενημερωτικό Δελτίο τών 'Εταιρῶν

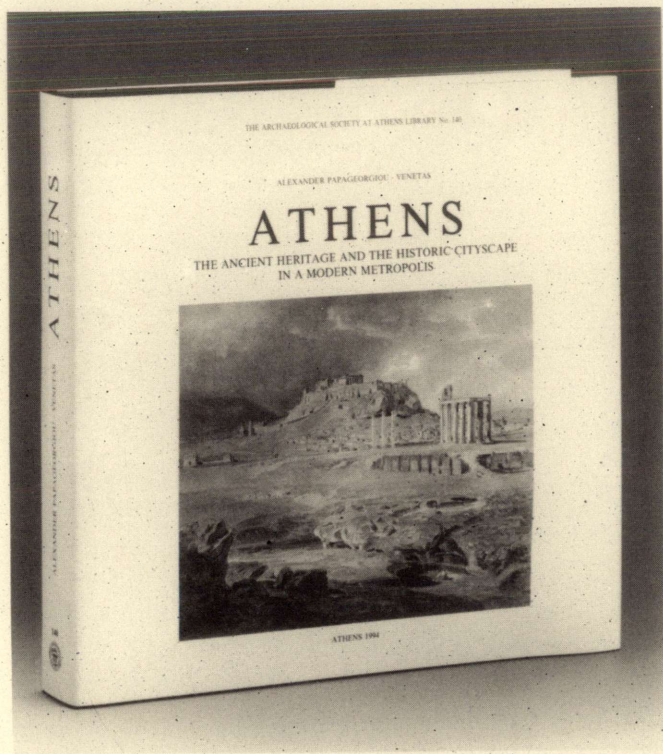
τῆς ἐν Ἀθήναις 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας

(τόμος 1994, ἔτος ἔβδομο, τεύχη 29-32)

24 × 17 εκ., σελ. 222

Με 70 μαυράσπρους και 5 χρωματιστούς εικόνες

ISSN 1105-7181

ALEXANDER PAPAGEORGIOU-VENETAS

ATHENS

The Ancient Heritage and the Historic Cityscape
in a Modern Metropolis

Athens 1994

Ἡ νέα ἔκδοσις τῆς Ἐταιρείας παρέχει συνολικὴ καὶ περιεκτικὴ θεώρησι τῶν προβλημάτων ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἀρχαία κληρονομιά τῆς Ἀθῆνας. Ἐξετάζονται οἱ ἱστορικὲς συνδῆκες ποῦ καθόρισαν τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἱστορικοῦ τμήματος τῆς πόλης καὶ διατυπώνονται προτάσεις γιὰ τὴν ἄσκηση ὀρθῆς πολιτικῆς γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τῆς Ἀθῆνας.

Σχήμα μέγα, 31×30 ἐκ., δεμένον, μὲ ἐγχρωμο κάλυμμα, σελ. 445, εἰκόνες ἐντὸς κειμένου 457.